

EL DEPARTAMENT D'AGRICULTURA A ZIMBABWE
(1897-1914):
FEBLESES, CONFLICTES I CONTRADICCIONS EN LA
CONSTRUCCIÓ DE L'ESTAT COLONIAL

Tesi doctoral presentada per optar al títol de Doctor en Història
Contemporània.

Autor: Eduard Gargallo i Sariol

Universitat de Barcelona. Octubre de 2006.

Departament: Història Contemporània.

Programa: Societat i cultura al món contemporani.

Bienni: 1995-1997.

Director: Dr. Ferran Iniesta i Vernet.

Tutor: Dr. Ramon Casteràs i Archidona.

CINQUENA PART

CONCLUSIONS

- 63- RODNEY, Walter. "La economía colonial" dins de BOAHEN, op.cit. pp.359-377.
- 64- Per als mecanismes "fora del mercat" usats per al reclutament vegeu, entre d'altres, MOSLEY, op.cit. pp.128-141.
- 65- WOLFF, op.cit. pp.101-103 i 122-123.
- 66- Per als incentius que ofería el treball assalariat, vegeu BIENEN, Henry. "The Impact of Colonialism on Modern Economic Patterns of Distribution" dins ROTBERG, 1983. op.cit. pp.225-249, i ZAMPONI, op.cit. pp.63-65 i 105.
- 67- SCHMIDT, op.cit. p.6.
- 68- DÍAZ MATARRANZ, op.cit. pp.111-140 i 224-245.
- 69- CHANOCK, op.cit. pp.398-399.
- 70- Sobre la combinació de treball assalariat i participació en l'economia agrària vegeu ZAMPONI, op.cit. pp.63-68.
- 71- Per a visions extremadament crítiques amb les polítiques colonials de conservació i amb els seus resultats podeu consultar MASONA, op.cit., FORD, op.cit. i GIBLIN, op.cit.
- 72- BEINART, 1984. op.cit. pp.53-54 i 59-65; BEINART, 1989. op.cit. pp.158-160.
- 73- BEINART, 1984. op.cit. p.65.
- 74- Un excel·lent resum de les polítiques colonials sobre la cacera és BEINART, William. "Empire, Hunting and Ecological Change in Southern and Central Africa". Past & Present. n°128. Agost. 1990. pp.162-186.
- 75- Per al Natal vegeu BROOKS, op.cit. pp.254-264.
- 76- HAILEY, op.cit. p.887.
- 77- Vegeu McCracken, John "Colonialism, capitalism and the ecological crisis in Malawi: a reassessment" dins d'ANDERSON & GROVE, op.cit. pp.63-77.
- 78- Vegeu WALLER, Richard D. "Tsetse Fly in Narok, Kenya". Journal of African History. 31. 1990. pp.81-101.
- 79- Per a les crisis ambientals precoloniales vegeu BEINART, 1990. op.cit. p.180. La cita és de WALLER, op.cit. p.83.
- 80- Per a una crítica a les visions resistencialistes de la història de la conservació colonial vegeu MACKENZIE, John M. 1997. op.cit. p.224, i per a una crítica a la idealització de les societats precoloniales vegeu LOWENTHAL, David "Empires and ecologies: reflections on environmental history", dins de GRIFFITHS & ROBIN, op.cit. pp.229-236. La cita és a la pàgina 234.

CAPÍTOL 29

EL DEPARTAMENT D'AGRICULTURA I L'ESTAT COLONIAL A RHODÈSIA

Reflexions generals

En la historiografia sobre el període colonial a Rhodèsia, igual com ha passat amb la resta del continent, és habitual trobar-se una descripció de l'Estat com a un instrument del capitalisme internacional, concretament del britànic, a la vegada que dedicat al servei de les demandes i interessos dels colons locals. Seguint aquesta línia argumental, l'objectiu principal - quan no únic - de les autoritats seria sotmetre i explotar les poblacions africanes, introduint-les en una economia moderna, per tal de satisfer les necessitats de les empreses i els colons. La violència dels anys de conquesta, la presència d'un nombre significatiu d'inversors i immigrants europeus i, sobretot, l'existència d'una companyia privada concessionària amb jurisdicció administrativa, semblaven fer de Rhodèsia un cas paradigmàtic de l'ús del poder polític en benefici dels capitalistes locals i metropolitans.

Historiadors com David Chanaiwa han caracteritzat l'ocupació de Rhodèsia a finals del segle XIX com a fruit de la voluntat d'una "oligarquia financera típicament hobsoniana" a la Colònia del Cap i d'un "capitalisme depredador típicament leninista" integrat per personatges com Rhodes, Beit, Barnato o Rudd. Segons ell, el Regne Unit es va deixar arrossegar per les pressions d'aquests sectors sud-africans i pel seu interès per controlar el comerç i els jaciments minerals de l'Àfrica Austral. La rivalitat entre Rhodes i Kruger, com a exponent màxim de les tensions entre anglòfons i afrikaners, hauria estat essencialment econòmica, i el nacionalisme polític era simple propaganda. Evidentment, un cop la BSAC va establir un aparell polític de govern a Rhodèsia, el va dedicar a servir els grups econòmics que havien impulsat tota l'empresa (1). Els defensors d'aquestes tesis acostumen a minimitzar la importància o els efectes de les diferències i els desacords entre l'Estat i els agents econòmics privats, o a veure-les com una cortina de fum que amaga la "veritable" essència del govern. En el seu estudi sobre la intensificació dels mètodes coercitius usats durant la Segona Guerra Mundial per incrementar les produccions agràries i minerals i la taxa de contractació laboral entre els africans, David Johnson segueix els arguments de Walter Rodney i explica com "l'estat colonial va abandonar qualsevol *pretensió* d'autonomia i va revelar més clarament la seva missió en nom del capital" (2). Els diversos actors implicats en l'administració i l'economia no estaven separats. Per a Shula Marks, a

l'Àfrica Austral els colons estaran "dominats pel capital miner internacional" i a territoris com Rhodèsia el govern establirà una aliança amb el "capitalisme blanc local" (3).

Aquests i altres autors descriuen un govern colonial fort, amb idees i polítiques clares i coherents, i capaços d'imposar-les davant d'unes poblacions africanes dominades i sovint incapaces de resistir-s'hi. L'estudi que hem fet del Departament d'Agricultura al llarg dels anys de creació de la colònia a Rhodèsia no abonen aquestes conclusions, sinó que ens mostren un procés molt més complex i contradictori, on les diferències dins de l'Estat, entre els colons, i en la relació que s'establia entre tots dos, lluny de ser "pretenses" eren reals i afectaven les mesures que es prenen i com s'aplicaven.

L'Estat

Val a dir d'entrada que les categories "Estat", "colons" o "capital" no són encertades si es consideren en termes absoluts. Totes tres agrupen individus, sectors i institucions diverses, amb diferències o divergències en els seus mètodes i objectius. La presència d'una administració privada a Rhodèsia no simplifica les relacions entre el poder polític i l'econòmic, fent més evident la subordinació del primer al segon, sinó que les complica. D'entrada l'Estat colonial a Rhodèsia implicava com a mínim tres entitats autònomes: el govern britànic i els seus agents a l'Àfrica Austral, la BSAC i l'administració sobre el terreny. Ja hem vist al llarg de l'estudi com les prioritats de cadascuna a l'hora de gestionar el país eren diferents i no sempre conciliables. I fins i tot a l'interior de cada institució existien visions i opinions conflictives.

En el cas de la BSAC, la mateixa figura de Rhodes, amb les seves contradiccions i complexitats, ja ens allunya d'una visió simple dels interessos polítics i econòmics. La fundació de la Companyia i l'ocupació dels territoris que administraria van respondre des del principi a múltiples objectius. Certament, els Directors i altres alts càrrecs de la BSAC desitjaven que els resultats econòmics de la seva empresa fossin satisfactoris i els produïssin beneficis. Però a la vegada es va anar afermant la voluntat d'assolir objectius polítics, ja fos pel seu interès intrínsec o perquè creien que afavorien el creixement econòmic. Essencialment la Companyia buscava consolidar la presència d'una important població blanca i assegurar l'estabilitat de la situació política, evitant la repetició de l'aixecament dels africans del 1896-97.

La combinació del desenvolupament econòmic - entès com a un impuls a l'explotació dels recursos miners i agrícoles -, la colonització europea i el manteniment de l'estabilitat sociopolítica entre la població africana no sempre era fàcil d'assolir. I els diferents sectors de la BSAC i del govern, com hem vist, no els atorgaven la mateixa importància o urgència. Les tensions entre la Branca Comercial i l'Administrativa a partir del 1907 són un exemple d'aquestes dificultats. Normalment els funcionaris governamentals acostumaven a prioritzar els ajuts als colons, l'impuls al desenvolupament a llarg termini i l'estabilitat social de les Reserves davant dels guanys immediats i les transformacions accelerades. Els mateixos Departaments de Mines, Agricultura o Afers Nadius, però, de vegades proposaven polítiques contradictòries. Una observadora contemporània com Ethel T. Jollie percebia que la BSAC tenia "un deure dividit - cap als seus accionistes així com cap als colons" (4).

El resultat de totes aquestes demandes conflictives no va ser massa satisfactori per als accionistes de la BSAC. El 1913, el Dr. Jameson es justificava pel fet que la Companyia encara no hagués pagat mai cap dividend amb l'argument que "La Companyia de Carta no és només una empresa comercial com els han dit tan sovint; és una empresa de Govern també". En anunciar als accionistes que esperava que s'aproximés el "període de pagament de dividends" seguia reconeixent que potser l'acusarien d'optimista, i els assistents ho van confirmar amb un esclat de rialles davant de la "predicció". Cinc anys més tard - sense cap dividend a la vista - les coses no eren tan gracioses, i alguns accionistes van recriminar a la Junta l'absència de beneficis. Un dels presents, però, va contestar-los que "se sentia orgullós de tenir accions d'una Companyia que havia pintat Rhodèsia de vermell i n'havia fet una part de l'Imperi Britànic" (5).

La valoració de Chanaiwa sobre els pobres resultats de la BSAC és que "Pot semblar que els financers no hi guanyen, o que fins i tot hi perden en ocupar Rhodèsia", però que hauria estat pitjor deixar que quedés en mans dels bóers, i a més, les decisions econòmiques no sempre són "racionals, sistemàtiques o exitoses" (6). És cert que alguns dels Directors de la Companyia van guanyar diners amb les empreses subsidiàries o en especulacions borsàries, i que les opinions de Jameson eren en part una excusa per justificar-se davant dels accionistes. Així mateix, és evident que les esperances de guanys es van exagerar a finals dels 1880s i primers dels 1890s i es va fer una avaluació exagerada del potencial de Rhodèsia. Però no és tan raonable ignorar els objectius polítics que, com a mínim en el cas

de Rhodes, existien des del principi, o que es van anar desenvolupant un cop la BSAC va trobar-se amb l'administració del país a les mans. Aquests interessos polítics, combinats amb la realitat del país, van dificultar l'aplicació de mesures basades únicament en el guany immediat de l'empresa. No és que "sembli" que el balanç financer sigui escàs, és que va *ser* escàs: els accionistes no van rebre ni un penic en dividendes durant els 34 anys que van administrar Rhodèsia. I això no va ser només el fruit d'un error de càlcul o d'unes decisions "irracionals".

A tot això cal afegir-hi que, com hem comentat, la Companyia no era l'única institució estatal amb jurisdicció a Rhodèsia. El Regne Unit n'era el poder sobirà i qui en supervisava el govern. Londres exercia les seves competències basant-se en dos preceptes bàsics: estalviar-se despeses i responsabilitats, i evitar abusos excessius sobre la població africana. Els dos objectius eren autònoms, però s'interrelacionaven: una administració agressiva amb els africans podria provocar una desestabilització política que obligués el Colonial Office a intervenir i a assumir el control directe del territori. Londres participava en els afers rhodesians per mitjà del control de l'anomenada política nativa, potestat de l'Alt Comissari per a l'Àfrica del Sud, i a través del seu dret de veto sobre la legislació aprovada a Salisbury. Entre el 1898 i el 1923 l'Alt Comissari i/o el Colonial Office van vetar tretze lleis, la majoria de les quals feien referència als africans o a disposicions econòmiques. A més, el vet exercia un efecte preventiu, evitant que determinades propostes no es presentessin al Consell Legislatiu perquè existia el convenciment que no rebrien el vist-i-plau Imperial (7).

El problema de Londres era que, encara més que en el cas de la BSAC, molt sovint els seus objectius esdevenien contradictoris. La negativa a assumir responsabilitats a Rhodèsia obligava a delegar l'autoritat en la Companyia i, posteriorment, en els colons, que postulaven polítiques més agressives de cara als africans. Des del Colonial Office es buscarà un equilibri difícil: recolzar les decisions de la Companyia i els diputats electes, sense permetre que provoquin un daltabaix com el del 1896, i protegir - amb més o menys convicció - certs drets dels africans, sense provocar una crisi amb els colons o una retirada unilateral de la BSAC. La prioritat que el govern britànic va atorgar a l'estalvi de diners i responsabilitats, i el pes creixent de la població europea local van permetre que, de mica en mica, la situació dels africans s'anés degradant davant la passivitat metropolitana. L'estudi

de la política britànica a Rhodèsia en general, i en el cas dels afers agraris en particular, no ens mostra que estés marcada per un sol objectiu, motivat per l'explotació econòmica del territori, i d'aplicació coherent i constant.

Colons

Si la consideració de l'Estat com a un agent monolític es problemàtica, encara ho és més la visió dels colons com a un grup homogeni, ni en la seva composició ni en els seus interessos. Diversos treballs dels anys 90 ja van posar de manifest la multiplicitat d'objectius i d'ideologies presents entre la població blanca en general i dins del col·lectiu de grangers en particular (8), que ha estat també un dels elements recurrents en el nostre estudi. Les diferències podien venir marcades per l'origen nacional (anglesos, sud-africans anglòfons, afrikaners), pel sector econòmic (miners, agricultors, comerciants), o pel tipus d'explotació (grans propietaris, grangers mitjans, etc).

Aquesta diversitat afectava les demandes que feien a la Companyia a l'hora de gestionar l'economia del país. Pel que fa a la indústria agrària, en general, els consumidors - com ara les mines, les empreses o els residents urbans - preferien un mercat lliure que els permetés gaudir d'aliments per als seus treballadors o de matèries primeres a preus barats. Els grangers, òbviament, reclamaven ajuts i, si calia, restriccions que garantissin un preu més elevat a les seves collites. Cada sector volia que la seva indústria fos la prioritària per al govern (9). Al llarg de la tesi hem pogut comprovar els efectes d'aquestes rivalitats en la relació entre la mineria i l'agricultura. Les exigències que la BSAC rebia eren, sovint, incompatibles i, per tant, difícilment es pot argumentar que, ni que hagués volgut, la seva política es basava en el suport als "colons" o als "capitalistes". Cal analitzar més detalladament a *quins* colons s'afavoria més, en quins moments i per quines raons.

En el cas de l'agricultura, hem pogut comprovar com el suport que la Companyia li va atorgar va ser creixent, però es va quedar lluny d'un recolzament incondicional i massiu. L'agricultura va anar guanyant pes en l'estratègia econòmica de la BSAC, a la vegada que el nombre de colons creixia i també ho feia la seva influència política. Cada cop es va anar fent més difícil la imposició de polítiques que suposessin un conflicte obert amb la comunitat agrària o possessin en perill la seva contribució a l'economia i a la fiscalitat del país (10).

Però la Companyia i la seva Administració van mantenir les distàncies respecte dels grangers en molts aspectes significatius, especialment quan les propostes del sector posaven en perill els seus objectius polítics i econòmics. En el primer cas, sobretot des del Departament d'Afers Nadius, es va exercir una oposició clara a certes demandes i actituds dels grangers que eren molt lesives per als interessos dels africans. La por a la desestabilització social i política hi jugava un paper essencial. Hem pogut veure com els Comissaris per als Nadius - i en alguns casos els veterinaris - justificaven les seves reticències a intervenir més intensament en l'agricultura o la ramaderia africanes perquè consideraven injustes certes propostes dels colons, però també per evitar el malestar o el descontentament generalitzats a les Reserves. El desig de no provocar una intervenció Imperial en els afers del país era un altre element destacat a l'hora de gestionar determinades situacions.

Des del punt de vista econòmic, els grangers havien de lluitar contra molts factors. En primer lloc, les companyies mineres - sovint amb el suport del Secretari de Mines - van seguir exercint una influència considerable sobre la BSAC. Havien heretat un sistema de privilegis que era molt difícil de desmuntar, legalment i políticament. I la seva participació en l'economia del país no va deixar ser preponderant: el 1924 el 72% dels ingressos per exportació de Rhodèsia provenien dels minerals (11). Els interessos miners van ser bàsics a l'hora de mantenir les restriccions en els drets d'ús dels grangers sobre les seves propietats, i a l'hora de dissenyar una política de preus agrícoles baixos. En segon lloc, l'aplicació d'una política duanera proteccionista de l'agricultura xocava amb la voluntat general de rebaixar els costos de producció i de vida a Rhodèsia, i sobretot, amb la por de provocar una resposta equivalent per part de Sud-àfrica, que era un mercat essencial (12). Finalment, molts dels alts funcionaris de la BSAC eren defensors de polítiques de lliure mercat i hostils al proteccionisme. El mateix Nobbs es va mostrar reticent als ajuts generalitzats i econòmicament no justificables. Les mesures de suport massiu als grangers, incloent la intervenció de l'Estat en els preus i la discriminació legal de les produccions africanes, no es van posar en marxa fins als anys 30, quan el govern estava en mans dels colons, el país estava en crisi, i l'aposta pel manteniment de la població blanca al país a qualsevol cost formava part de l'estratègia política governamental (13).

Altre cop Ethel Jollie expressava la visió de molts colons sobre el "suport" de la Companyia. Segons ella, "Rhodèsia no ha prosperat gràcies a l'administració, sinó malgrat ella". I atribuïa bona part dels avenços agraris a l'acció individual: "El procés hauria estat en molts casos més ràpid i menys dolorós per a l'individu si no hagués estat pel fet que tot el que feia la Companyia en la seva capacitat comercial és sospitós per als grangers" (14). Cal tenir en compte que Jollie era una de les principals defensores de l'autogovern de Rhodèsia i una de les veus més crítiques amb la BSAC, però només s'ha de fer un repàs a la multitud de conflictes entre els grangers i el govern que hem vist al llarg de l'estudi, o llegir els informes sobre colonització de Wilson Fox o els debats entre Newton i alguns diputats al Consell Legislatiu per adonar-se que les impressions de Jollie estaven força esteses i que les divergències entre colons i oficials eren ben certes.

Grangers, eficiència i subsidis

La creença en un suposat recolzament intensiu de l'Estat als grangers ha facilitat la visió de l'agricultura europea com a ineficient, poc competitiva i dependent dels subsidis públics. Rubert i Machingaidze parlen d'un període d'"acumulació primitiva" de capital per part dels grangers blancs fins als anys de la Segona Guerra Mundial. Una acumulació que hauria estat possibilitada pel suport governamental, l'oferta d'ajuts i serveis, la coacció dels treballadors africans i l'accés fàcil i barat a la terra. Tot això hauria donat lloc, segons Palmer, a una "agricultura fortament subsidiada" des del 1908, cosa que per a Machingaidze va ser bàsica "des del principi" (15).

Altres estudis, especialment el realitzat per Mosley - que abarca tot el període colonial, tant a Rhodèsia com a Kenya - ofereixen uns resultats menys contundents. A l'hora de valorar l'eficència dels grangers també posa èmfasi en la diversitat de situacions i casos. En el cas del blat de moro, per exemple, els rendiments que s'obtenien els anys 20 i 30 eren semblants als dels Estats Units o Austràlia. El tabac o el cafè acabaran assolint també produccions equiparables a la de molts dels països competidors. En canvi, sobretot durant els anys 30 i 40, el proteccionisme i els subsidis sí que ajudaran a mantenir la viabilitat dels colons menys eficients. Per altra banda, tampoc és completament cert que l'aposta per una producció basada en la mà d'obra barata en lloc de la mecanització sigui un símptoma inequívoc d'ineficiència. Fins a la Segona Guerra Mundial els mercats exteriors per als productes agrícoles rhodesians eren insegurs i s'estava en un període d'experimentació de

molts conreus, coses que desincentivaven la inversió de grans quantitats de capital fix, i la maquinària disponible era cara i d'una utilitat dubtosa. Conrear blat de moro o tabac en base a l'ús de treballadors barats i una tecnologia senzilla no era una mostra d'ineficàcia. Quan les circumstàncies van canviar a partir dels anys 40 els grangers van incrementar l'ús de maquinària i de fertilitzants i van reduir la contractació de mà d'obra. En definitiva, Mosley parla d'una "dispersió de rendiments": existien grangers de molts tipus diferents, des d'*amateurs* fins a professionals, pobres i rics, mals gestors o molt eficients. En general, els propietaris més grans acostumaven a obtenir uns rendiments més elevats que els petits grangers, que depenien en un major grau dels ajuts públics (16).

L'anàlisi aprofundida del funcionament del Departament d'Agricultura ens porta cap a conclusions semblants a les de Mosley. No hi ha dubte que els grangers rhodesians van prendre decisions i van mantenir actituds que limitaven l'eficència de les seves produccions: la grandària excessiva de les propietats, les reticències cap als consells dels serveis agrícoles i veterinaris, l'aposta per la quantitat en lloc de la qualitat - cosa que afavoria les crisis cícliques de preus -, el pagament d'uns salaris escassos als seus treballadors, o la negativa a aprofitar els animals locals per construir els ramats. Però no podem parlar d'una agricultura ineficient en la seva totalitat i que es mantenia en funcionament gràcies al suport massiu de l'Estat.

En primer lloc, els nivells de competència i prosperitat de la comunitat agrària eren múltiples. En segon lloc, ha quedat ben clar que el nivell de suport públic no era tan gran com per mantenir la indústria en funcionament de forma artificial. El personal i, per tant, els serveis d'extensió agrària eren limitadíssims; no es va practicar una política de proteccionisme tarifari ni de preus fixats pel govern; el crèdit disponible fins al 1912 era mínim i el Land Bank establirà regles restrictives per als seus préstecs; etc. En tercer lloc, no tots els entrebancs de cara a millorar els rendiments eren atribuïbles als agricultors: es van produir epidèmies, molts productes s'estaven provant i ni tan sols els especialistes en coneixien la potencialitat, quan Nobbs i Mundy van visitar Austràlia i Amèrica del Nord es van mostrar reacis a recomanar l'ús de la maquinària que hi van veure. Finalment, la competència dels africans no va ser esclafada. De fet, la seva producció va créixer durant els anys 1890-1914.

Seria més acurat parlar d'una agricultura europea en estat embrionari, que oferia uns rendiments i uns beneficis limitats - tant per raons estructurals o inevitables com a causa dels errors i la incompetència -, però amb una tendència al creixement i amb una eficiència en la gestió variable segons els grangers i els productes. El paper de l'Estat no va ser tant el de provocar la ineficiència de la indústria agrària en general com la de protegir aquells colons que sí que eren incompetents.

Estat, agricultura i mà d'obra

Un aspecte destacat de la discussió sobre el suport públic a l'agricultura europea és el del reclutament de mà d'obra. Molt sovint s'ha defensat que l'obtenció de treballadors era possible gràcies a la coacció, i un exemple més d'un sector econòmic que funcionava en base a l'ajut estatal i no a l'acció del mercat. En el cas rhodesià, Arrighi és el principal exponent d'aquestes tesis. Segons ell, els africans no trobaven atractius els salaris que miners i grangers els oferien i consideraven molt més rendible el conreu i la cria del bestiar i la seva posterior comercialització. Com que, sobretot després de la crisi minera del 1903, ni els miners ni els agricultors estaven disposats a incrementar els seus costos laborals, va fer falta la intervenció estatal i l'ús de "mecanismes polítics" per garantir la mà d'obra que els colons necessitaven. El treball forçat, els impostos, l'ajut dels Comissaris per als Natus en el reclutament, les expropiacions de terres i la fi de l'artesanía van impulsar els africans a buscar treballs assalariats. Quan aquestes mesures van haver fet el seu efecte, cap als anys 20 i 30, ja es va poder deixar actuar el mercat lliure per sí sol (17).

Aquests plantejaments, quan es comparen amb l'anàlisi pormenoritzada que hem realitzat del període 1890-1914, presenten un seguit de problemes. Exageren la pressió coactiva que efectivament s'aplicava sobre la població africana en general. Hem pogut veure als capítols corresponents com els abusos en l'obtenció de mà d'obra forçada van ser un element important en l'esclat de la revolta del 1896 i com, un cop va ser suprimida, l'actitud de l'Estat va ser més ambigua. El Colonial Office i el Comissari Resident van impedir l'augment dels impostos que els colons reclamaven, i van aturar la intervenció dels oficials en el reclutament laboral. I la Companyia no desitjava provocar ni un nou aixecament, ni un enfrontament amb Londres, ni una campanya del *lobby* missioner.

Per altra banda, minimitzen els incentius que els africans trobaven en la feina assalariada. L'estructura de les societats shona i ndebele precoloniales comportava desigualtats i

l'aparició de grups que estaven o es consideraven subordinats i eren susceptibles de respondre a una possibilitat de millora: joves que volien emancipar-se del control dels pares i caps, dones que fugien de casaments no desitjats, gent sense recursos que esperaven accedir a bestiar i altres formes de riquesa, etc. Els sectors més privilegiats també podien sentir-se motivats per al treball assalariat com a forma d'acumular riquesa, de complementar els ingressos agrícoles o d'accedir a productes de consum o a l'educació. L'objectiu era maximitzar l'esforç, escollint on treballar i durant quant de temps, no mantenir-se fora del mercat laboral. I ja hem comprovat les dificultats de l'Administració i els colons per restringir les opcions dels seus potencials empleats.

Així mateix, cal evitar la barreja dels diferents fenòmens que incentivaven la mobilització de la mà d'obra dins del concepte de mecanismes "fora del mercat". L'expropiació de terres o les taxes sí que ho eren, però les fams o les epidèmies sovint no estaven lligades a la presència colonial, i l'increment de l'atractiu de les manufactures o els serveis educatius i sanitaris no eren coaccions imposades a la població africana.

Una de les mostres més evidents de les limitacions en la imposició de la feina asalariada van ser els pobres resultats obtinguts. Fins a la Segona Guerra Mundial la major part de la mà d'obra era originària dels països veïns, ja que les opcions disponibles per als africans de Rhodèsia eren suficients per permetre'ls abstenir-se d'entrar al mercat laboral, fer-ho temporalment o a Sud-àfrica. A diferència del que proposa Arrighi, va ser a partir dels anys 30 quan els mecanismes polítics van exercir una influència més gran a l'hora d'aconseguir treballadors per als colons: la migradesa de les Reserves per a una població creixent, el proteccionisme institucionalitzat de l'agricultura blanca, l'expulsió dels arrendataris a les granges i l'ús de mà d'obra forçada durant la guerra van ser més eficaços que les mesures aplicades sota l'administració de la BSAC.

L'Estat i l'economia africana

Els qui veuen l'Estat com a un simple instrument dedicat a la protecció i l'impuls dels interessos dels colons i les companyies argumenten que això feia necessària la destrucció de l'economia africana, per tal d'evitar que fos un focus de competència per als grangers o una alternativa que els privés de mà d'obra. Phimister, per exemple, considera inevitables els atacs contra les "estructures productives africanes" (18). El nostre estudi no corrobora

una visió tan clara de les intencions governamentals respecte a l'agricultura africana, ni que el resultat de les polítiques colonials fos tan generalitzadament destructiu.

En el cas del fenomen més extrem que es podria derivar d'una fallida continuada de les collites i els ramats, la fam, Iliffe ha mostrar com la imposició del poder colonial a Rhodèsia no va provocar-ne un augment, i en certes circumstàncies en va reduir la mortalitat - que a l'època precolonial ja no era massa elevada. Les crisis alimentàries es van focalitzar en les àrees més perifèriques del país, on es feia difícil trobar mercats o fer-hi arribar els ajuts. Serà a partir dels anys 30 quan les fams començaran a afectar districtes més centrals i quan la mala qualitat de les Reserves i l'augment demogràfic desembocaran, no tant en episodis greus de crisi, com en una extensió de la malnutrició a les àrees rurals (19).

Des d'un punt de vista més general, hem pogut apreciar al llarg de l'estudi com, almenys fins a la Primera Guerra Mundial, les produccions africanes van créixer, va augmentar la quantitat de productes que comercialitzaven, i els seus ramats es van multiplicar després de la crisi de la pesta bovina. Les ciutats, les mines i els propis grangers els oferien uns mercats en constant expansió, i ni l'Estat ni la majoria dels consumidors estaven disposats a prescindir d'aquestes fonts de subministre. El pagament de preus inflats als grangers blancs o la disminució forçada de les produccions africanes no eren opcions a considerar seriosament, i el Departament d'Agricultura volia que els grangers incrementessin la seva quota de mercat augmentant els rendiments i retallant costos, no esclafant els conreus de les Reserves. La migració laboral, predominantment masculina, tampoc va incidir negativament en la producció, perquè ja hem vist que va ser limitada, i perquè va ser compensada per un increment del treball femení i infantil i per una extensió de l'ús de l'arada (20). I l'accés dels africans als recursos forestals i faunístics va ser retallat irregularment i amb feblesa.

Alguns sectors de l'Administració van criticar els mètodes de conreu dels africans, especialment la itinerància pel foc, i volien restringir encara més el territori disponible per a les Reserves. Però això no era acceptat universalment ni es va posar en pràctica. El mateix cap dels serveis agraris, Nobbs, quan el 1916 va plantejar canvis en la política oficial vers els agricultors africans ho va fer amb la idea d'*augmentar* els seus rendiments, no d'enfonsar-los. Aquesta va ser la voluntat que hi havia darrere de l'establiment dels primers

serveis d'extensió agrària destinats als africans el 1926. I treballs de recerca centrats en les Reserves han indicat com a partir dels anys 20 l'interès de les autoritats era fer créixer les produccions africanes, ni que fos només per garantir que les Reserves podrien alimentar una població creixent, i que no fos necessari engrandir-les (21).

El que sí que va ser sistemàtic des del primer moment de la colonització va ser la política discriminatòria en termes de suport i facilitats que els africans rebien en comparació amb els europeus. Cap de les mesures que es van prendre en els anys que hem analitzat van ser pensades per beneficiar als agricultors africans, i no es posaven a la seva disposició. A més, es van refusar totes les propostes originades per grups empresarials anglesos o sud-africans per impulsar sectors productius que poguessin ser dominats pels pagesos africans: des del blat de moro a la cria d'ovelles o cabres. Fins i tot quan es posi en marxa un petit departament governamental de recolzament per a l'agricultura de les Reserves, els recursos que s'hi destinaran seran ridículs comparats amb els que s'abocaven als grangers. Aquesta actitud era especialment injusta si es té en compte que, invariablement, durant els anys de govern de la BSAC els ingressos públics per taxes, tarifes i multes imposades als africans eren molt més elevats que els fons disponibles per al Departament d'Afers Nadius. En aquest sentit, els pagesos africans subvencionaven els serveis públics oferts als seus competidors europeus (22). Nobbs feia una valoració negativa d'aquesta circumstància, però les polítiques oficials no van canviar mai.

Certament, l'agricultura africana va patir un procés de marginalització gradual, i la capacitat de l'economia de les Reserves per crear els ingressos que necessitaven els seus habitants va anar disminuint. En això hi van influir elements diversos: l'efecte a llarg termini de la discriminació en l'atorgament dels recursos públics que acabem d'esmentar, i que va facilitar que els europeus fossin cada cop més competitius i els africans ho fossin menys; l'absència d'infraestructures i serveis a les Reserves; la manca de terres de qualitat a les àrees africanes del país; el creixement demogràfic; i la desaparició de moltes activitats artesanals, que van esdevenir obsoletes davant dels productes manufacturats. Però això no és sinònim d'una política sistemàtica destinada a esclafar l'economia africana, que, de fet, es va estancar més que no pas enfonsar. Les dades recollides per Mosley ens indiquen com, entre el 1914 i els anys 50 la quantitat de blat de moro i de caps de bestiar per càpita a

Rhodèsia va disminuir, però per efecte del creixement demogràfic més que no pas per una crisi agrícola o ramadera (23).

Un projecte modernitzador?: Estat i africans a Rhodèsia

Que l'agricultura africana no fos destruïda, com a mínim fins als anys 50, no és només fruit d'una limitació del poder estatal i de les dificultats de l'agricultura europea - que també - sinó de l'actitud general de la BSAC i els successius governs rhodesians vers les poblacions africanes. Les autoritats perseguïen altres objectius a més de la protecció dels grangers o la subordinació econòmica dels africans, com hem pogut comprovar en analitzar les seves relacions amb els diferents grups de colons, o amb l'agricultura i la mà d'obra africana. Ara intentarem mostrar com aquesta diversitat d'interessos estatals es feia evident en els altres àmbits d'actuació política, i com un suposat projecte de modernització de les societats africanes, no és que no existís, és que era parcial i, de vegades, involuntari.

És cert que en determinats sectors de l'oficialitat rhodesiana es podia trobar una voluntat d'actuar sobre les estructures socioeconòmiques africanes amb la intenció de transformar-les en un sentit modernitzador o occidentalitzant. Estudis recents ens indiquen, per exemple, com els funcionaris dels serveis agrícoles van mantenir al llarg del període colonial un menyspreu gairebé absolut sobre les tècniques de conreu o ramaderes dels africans, considerant-les "primitives" o "retardades". No es plantejava gairebé mai la possibilitat d'aprofitar els coneixements dels pagesos, i es justificava l'aplicació obligatòria i coactiva de mesures lligades amb el conreu, el nombre de caps de bestiar o la conservació del sòl, en vista de la "irracionalitat" de l'oposició africana (24).

Però, a part de la manca de voluntat o capacitat per transformar aquestes visions en polítiques pràctiques, ni tan sols eren opinions universalment compartides. Ja hem pogut veure, per exemple, com els oficials del Departament d'Afers Nadius expressaven reserves sobre algunes de les acusacions formulades contra el conreu per itinerància o l'ús dels recursos forestals, donades les circumstàncies de fertilitat i extensió de les àrees Reservades. I un dels principals especialistes en l'administració colonial britànica a l'Àfrica als anys 30, Lord Hailey, indicava com "Hi ha poca evidència que el pagès africà sigui tan conservador com per aferrar-se a mètodes que siguin òbviament equivocats o per resistir-se a la introducció de nous conreus. Els seus propis mètodes han evolucionat i s'han adaptat

per adequar-se a les condicions locals i els seus hàbits socials s'han format al voltant d'ells" (25).

Aquesta multiplicitat d'opinions i interessos entre els europeus, així com la capacitat africana d'influir en l'aplicació de les polítiques colonials va afectar tots els àmbits de govern. En el cas de les dones africanes, les accions de l'Estat s'han qualificat com a "ambigües o contradictòries". Per una banda, el govern volia basar la seva administració dels africans en el manteniment de l'estructura de caps i en l'autoritat dels ancians i homes adults, i mantenir les dones a les Reserves per encarregar-se dels nens, els vells i els conreus. Els missioners i els Comissaris per als Nadius, a més, es mostraven molt crítics amb la possibilitat que les dones traslladades a ciutats i mines caiguessin en la "immoralitat" o la ganduleria. En això, el poder colonial estava força d'acord amb molts homes africans, que volien preservar el seu control sobre les dones per raons diverses: eren una font d'aliances matrimonials i de *lobola*; els caps de família podien accedir als salaris que un treballador migrant enviava a la seva esposa; la presència de dones als camps de les Reserves mantenia els drets del marit sobre el tros de terra que ella conreava; etc.

Els problemes i desacords, però, eren més grans que les coincidències, tant entre els blancs com entre els africans. Els missioners i l'Estat, almenys fins als anys 10, van protegir les noies que fugien de casaments forçats, sobretot si eren amb homes "pagans". Els oficials del DAN defensaven el costum del *lobola* matrimonial, per afermar l'autoritat dels homes adults, però els missioners hi estaven totalment en contra. I molts joves africans també, ja que la supressió del *lobola* els permetia casar-se abans. Els empresaris europeus volien usar dones, que cobraven un salari menor, a les seves explotacions, i molts homes blancs esperaven que les noies entressin al servei domèstic per alliberar els homes per a feines a la mineria o l'agricultura. En canvi, molts pares es resistien a deixar marxar les seves filles, els Comissaris els recolzaven, i les dones blanques volien allunyar les africanes dels seus marits.

En general, la política de l'Estat va ser oscil·lant i plena de febleses. Normalment, s'optava per ajudar els caps de poblat i família a controlar les dones, per tal de reforçar-ne l'autoritat i per evitar la temuda desestabilització de la societat africana. En global, com diu Elizabeth Schmidt, van pesar més les opinions d'aquells que "van defensar objectius polítics per damunt dels econòmics". Però aquest control es va veure limitat per la impossibilitat de

supervisar totes les dones del país o les àrees urbanes on residien, per les demandes laborals de certs colons, i per la por a provocar protestes dels africans urbans - que volien endur-se les seves esposes o nòvies amb ells - o de les mateixes dones - com havia passat a Sud-àfrica (26).

Una cosa semblant passava en el cas dels nois joves -gairebé infants - que marxaven de les Reserves per anar a treballar. Els anys 20 es van promulgar diverses lleis per regularitzar aquest procés i afermar el control sobre les seves activitats. Els motius que es trobaven darrere d'aquesta legislació no era l'impuls del subministre de mà d'obra juvenil als colons, sinó evitar el que es percebia com una fallida de l'autoritat parental, reduir els índexs de delinqüència urbana que s'atribuïen als joves, i rebaixar el nombre de desercions laborals, que era més elevat entre aquest sector. El desig de l'Estat era assegurar que "la majoria dels treballadors infantils continuaven essent reclutats en llars on les relacions de producció patriarcals pre-capitalistes encara estaven intactes". Així es mantenia l'estabilitat social, s'evitaven les queixes dels parents, i els empresaris s'estalviaven de pagar als nois un salari de treballador individual adult (27).

El DAN es va anar marcant com a objectius complementaris l'aplicació creixent de la segregació entre africans i europeus i l'afermament de la seva autoritat sobre els africans, no només davant dels mateixos africans, sinó davant dels europeus que la questionaven. Nosaltres hem vist com els oficials del DAN es queixaven si altres Departaments aplicaven mesures que afectessin als africans sense la seva aprovació prèvia, i que partidaris d'un procés modernitzador accelerat, com Wilson Fox, demanaven la supressió del DAN. Per reforçar la seva posició, els Comissaris intentaven evitar la ingerència d'altres grups socials o econòmics a les Reserves, i guanyar-se una certa legitimitat entre els africans, si era necessari defensant-los davant dels colons en certes circumstàncies, i aturant l'aprovació de lleis que sabien que l'aparell estatal no seria capaç de complir. En una anàlisi interessantíssima sobre les actituds dels colons i els oficials, Allison Shutt arriba a la conclusió que "Malgrat que en moltes qüestions les opinions i les idees dels negres no tenien importància, els blancs demanaven, de fet anhelaven, el seu respecte i admiració. Qualsevol altra cosa amenaçava amb el trencament de l'autoritat blanca i la interrupció del funcionament tranquil de la dominació dels colons" (28).

La resistència del DAN davant de certs efectes de la modernització es feia palesa en la seva visió dels africans amb una educació occidentalitzada. El seu nombre va anar creixent durant els anys 20, així com la seva presència en feines semiqualficades o administratives. Aquest procés no feia gens de gràcia als Comissaris, que repetien constantment la necessitat de tenir en compte que els africans provenien d'una cultura i una mentalitat molt diferents a la dels blancs, que els canvis s'havien de fer molt a poc a poc, que calia treballar a través de les institucions tradicionals i evitar una proletarització accelerada. Els africans, per a ells, havien de seguir essent bàsicament agricultors, i no treballadors, encara que anessin adoptant de mica en mica uns mètodes de conreu més moderns (29).

La contradicció entre el desig d'assegurar una mà d'obra fiable i disciplinada per als grangers i miners i la voluntat d'aturar els canvis socials que aquestes contractacions provocaven no era patrimoni dels oficials del DAN. En la seva anàlisi de les polítiques culturals de l'administració municipal a Bulawayo els 1950s, Kaarsholm les qualifica de "contradictòries". "Per una banda, als residents africans dels *townships* se'ls havia de recordar la naturalesa transitòria de la seva existència urbana i se'ls havia d'ensenyar a apreciar l'autenticitat de la seva cultura "tradicional", essencialment rural. Per altra banda, se suposava que estaven en un procés de transició des d'aquesta mateixa "tradicció" cap a un estat de "modernitat" universal, urbana i industrial, que els demanava autorepresentacions i models de comportament i adaptació totalment diferents" (30). Nosaltres hem vist com els mateixos grangers compartien aquests plantejaments, i com demanaven treballadors eficients mentre menyspreaven els africans occidentalitzats i cantaven les excel·lències dels "autèntics" i no "contaminats". Ni tan sols durant els anys 50 i 60, quan el país es trobava enmig d'un període de creixement econòmic, de colonització intensiva i de migracions laborals des de les Reserves cap a les ciutats, mines i granges, es pot afirmar que existís un convenciment clar i compartit entre els diversos sectors de població europea a favor de la modernització ràpida i total dels africans.

Un Estat al servei de l'economia, dels colons o de sí mateix?

L'estudi del Departament d'Agricultura durant els anys 1890-1914 i la seva contextualització dins de l'aparell estatal de Rhodèsia - que hem fet a través de l'anàlisi de les relacions amb altres sectors de l'Administració i d'un breu repàs de les polítiques de la BSAC referents a qüestions no lligades amb l'agricultura - ens proporciona una visió de

l'acció governamental molt més complexa i diversificada que la que podria suggerir un Estat mogut pels interessos econòmics o dedicat a la protecció dels colons sense més ni més. Una comprensió més complerta de la política del poder colonitzador a Rhodèsia, la BSAC primer i en bona part els governs autònoms posteriors, requereix que es tinguin en compte una sèrie de factors que han quedat palesos al llarg de l'estudi.

En primer lloc, s'ha d'abandonar la idea que l'Estat era monolític, coherent o unívoc en els seus objectius i polítiques. Les diferents institucions que el formaven - el govern metropolità, la Companyia, l'Administració local i els seus diversos Departaments - tenien prioritats diferents i no sempre compatibles. Des del principi, la BSAC i el seu fundador van buscar satisfer interessos econòmics i polítics alhora, i a mesura que l'empresa va esdevenir govern els objectius a llarg termini i que anaven més enllà del guany immediat van anar engrandint-se. Hem d'estar d'acord amb Elizabeth Schmidt quan diu que "Mentre l'estat colonial estava preocupat fonamentalment amb la protecció dels interessos del gran capital i, després de l'assoliment del Govern Responsable el 1923, amb la prosperitat del "petit colon" a Rhodèsia del Sud, aquest objectiu no podia eclipsar un objectiu polític encara més bàsic. El manteniment de la llei i l'ordre i la viabilitat a llarg termini de l'imperi tenien preferència davant dels interessos particulars dels diversos sectors capitalistes" (31).

En segon lloc, el grup que rep el nom de "colons" era encara més heterogeni i contradictori en els seus objectius i demandes, i el govern no podia satisfer-les totes a la vegada. La incompatibilitat de les propostes d'un sector social o econòmic amb les dels altres, o amb les del propi Estat, ho feien inviable. Les autoritats polítiques, doncs, es trobaven amb la necessitat de fer equilibris constants entre els diversos interessos, prioritzant-ne uns o altres en funció del moment i les circumstàncies. Així, en certs aspectes el manteniment de l'ordre social passava per davant de tot, en alguns períodes es potenciava l'explotació minera, i encara en d'altres es defensava els grangers. I, normalment, cap de les prioritats era absoluta o exclouent.

Finalment, és imprescindible recordar la feblesa i les limitacions permanents del poder estatal, especialment a l'hora de relacionar-se amb els africans. El govern colonial no va arribar al país i va imposar un nou ordre polític i econòmic de cop, universalment i per la força bruta. La seva debilitat s'evidenciava de formes diverses. Patia una mancança crònica de personal i pressupostos, sobretot quan es volien aplicar les polítiques més ambiciosos o

traumàtiques. Els africans mostraven una capacitat considerable per conservar àmbits d'autonomia: evadint els controls oficials i les lleis, participant de forma selectiva - i de vegades exitosa - en l'economia de mercat, o mantenint viva l'amenaça d'una nova revolta com la del 1896. A més, alguns sectors del poder polític o de la població europea tenien un desig sincer - per raons diferents i canviants - de defensar el que consideraven els interessos dels africans: missioners, funcionaris del Colonial Office o Comissaris del DAN podien oposar-se a determinades mesures fins al punt d'aturar-les.

El resultat de tots aquests factors va ser variat, complex i contradictori. Es va imposar un poder polític estranger i autoritari, es va sotmetre militarment als africans, i se'ls va privar de gairebé tots els drets. Però a la vegada es van preservar certes estructures de poder tradicional, els africans podien desenvolupar estratègies d'evasió dels controls oficials, i van poder mantenir viu el temor a una desestabilització política entre els dirigents governamentals. L'administració va caure en mans d'una companyia privada, que buscava beneficis econòmics i desitjava explotar els recursos naturals del país i la seva mà d'obra. Però també s'havia compromès a estendre les fronteres de l'Imperi britànic, a construir un aparell governamental i a evitar conflictes oberts amb les poblacions autòctones. Van ser aprovades tot un seguit de mesures per impulsar la mineria i l'agricultura blanques, es va pressionar i coaccionar els africans per tal que subministressin els treballadors que aquestes indústries requerien, i es va marginar la pagesia africana. Però va fer falta importar massivament treballadors estrangers perquè els locals no podien ser induïts a contractar-se en les condicions requerides pels empresaris europeus, i l'economia africana va veure augmentar les seves produccions, els seus ramats i els ingressos a través de la comercialització. Molts europeus - oficials o no - defensaven la necessitat d'integrar els africans en una economia de tall occidental, i de modificar la seva societat i els seus paràmetres ideològics, ja fos perquè es creia que això suposaria un progrés per a ells, o perquè facilitaria el procés d'explotació econòmica. Però segments importants de l'opinió colonial recelaven de les conseqüències sociopolítiques que aquests canvis provocarien. La BSAC i els governs autònoms van apostar per una colonització blanca intensiva, sobre la qual bastir les bases de l'economia colonial. Però les condicions naturals del país dificultaven la presència massiva d'europeus, Londres no hi estava gaire entusiasmat, els miners no volien assumir el cost d'una agricultura protegida, i la Companyia establia

condicions econòmiques - de capital disponible - i ideològiques - origen social o nacional - que entrebancaven la creació de la "Rhodèsia blanca" tantes vegades anunciada.

A partir dels anys 20, les coses van canviar significativament. Els colons van assolir un elevat grau d'autogovern, la crisi econòmica dels anys 30 va provocar un reforçament de les mesures de protecció d'agricultors i miners europeus, i la Segona Guerra Mundial va iniciar un període de creixement econòmic que va permetre augmentar les produccions i la rendibilitat de les explotacions agràries, va atreure una allau d'immigrants (fins a més de 230.000 els anys 60), i va dotar l'Estat dels mitjans per reforçar el seu control sobre els africans. Al mateix temps, les Reserves s'havien superpoblat, la seva productivitat descendia, i les mesures discriminatòries vers els pagesos africans s'havien fet més contundents. Durant un breu període de temps, entre els anys 40 i principis dels 60, va semblar que el somni colonial d'una Rhodèsia pròspera i blanca, al costat d'unes Reserves perifèriques, marginalitzades, i font de mà d'obra abundant i barata, es podria aconseguir.

Però si gratem més enllà de la superfície podem veure que tot plegat era un miratge. La població europea no va excedir mai el 8% del total. L'Estat i els colons no van superar les contradiccions que els caracteritzaven des de l'inici de l'ocupació: divergències entre els europeus que volien estabilitzar la mà d'obra oferint millors condicions a canvi d'obtenir treballadors més eficients i els qui preferien el vell sistema basat en la migració i els baixos costos; aposta dels serveis agrícoles per potenciar els rendiments agraris a les Reserves imposant-hi mesures de modernització i conservació, mentre el DAN seguia preocupat per la ruptura de les estructures "tradicionals"; intensificació de la segregació racial i la diferenciació dels drets d'europeus i africans, en un context d'integració laboral i educativa africana creixent i de migracions rurals en ascens. I ni tan sols aleshores la capacitat d'imposició de l'Estat va estar a l'alçada de les seves intencions: per posar només un exemple, la llei més ambiciosa d'intervenció en el sistema agrari i ramader de les Reserves, la Land Husbandry Act del 1951, va patir tanta resistència per part dels pagesos i tant poca atribució de fons i personal que va haver de ser retirada davant la impossibilitat de fer-la efectiva. En poc temps, el mateix èxit de la colonització de postguerra - amb una major presència de colons, un creixement econòmic sostingut, una major participació africana en l'economia moderna, i una degradació de les condicions de vida a les Reserves i dels drets

polítics a les ciutats - va portar a quinze anys de guerra i a l'enfonsament de tot l'edifici colonial.

En general, hem de concloure que el que podríem anomenar la *lògica de govern* va acabar predominant sobre la suposada *lògica econòmica*. Mantenir l'estabilitat política i la perpetuació de l'ordre colonial van esdevenir els objectius bàsics de l'administració de la BSAC - tot i algunes reticències des de la Junta de Londres i els accionistes - i dels governs que la van succeir. Això, però, venia acompanyat per la voluntat d'impulsar el creixement de l'economia, i sobretot a partir dels anys 20, pel desig d'incrementar la quantitat de colons blancs gairebé a qualsevol preu. El problema irresoluble per als administradors colonials era que uns dels seus objectius feien inviables els altres. No es podia esperar que els africans participessin en una economia moderna, que ho fessin de forma marginada i subordinada, i que això no tingués conseqüències d'ordre social i polític. Tal com havien temut i vaticinat molts Comissaris per als Nadius i alguns altres oficials, al final el poder colonial va ser desmuntat com a conseqüència de les mateixes forces polítiques, econòmiques i socials que havia posat en marxa 90 anys abans. L'esforç de l'Estat per perpetuar-se, inevitablement, havia fracassat.

CAPÍTOL 30

EL CAS RHODESIÀ I L'ESTAT COLONIAL A L'ÀFRICA

Rhodèsia: exemple o excepció?

Tal com hem anunciat a la Introducció, la voluntat final del nostre estudi era que l'anàlisi detallada de l'actuació del Departament d'Agricultura a Rhodèsia no només ens ajudés a entendre l'establiment de les bases d'un dels sectors econòmics principals del país, sinó que també ens permetés comprendre millor els objectius i el funcionament del poder colonial a l'Àfrica, especialment en els seus anys fundacionals i en els territoris britànics. Amb aquesta finalitat, en el capítol anterior hem intentat lligar les polítiques agràries amb el desenvolupament general de l'Estat a Rhodèsia, i ara voldríem integrar-ho en el context més ampli de la construcció de l'autoritat colonial a l'Àfrica de finals del segle XIX i les primeres dècades del segle XX.

La imatge dels governs colonials com a omnipotents i dedicats essencialment al servei dels interessos capitalistes, que podíem trobar en una part significativa de la historiografia sobre Rhodèsia, també estarà present en molts estudis de la resta del continent. Ja a principis de segle XX, Hobson i Lenin van elaborar les seves tesis clàssiques que lligaven automàticament les actuacions dels poders imperials amb les suposades necessitats dels financers europeus. A partir dels anys 60 i 70 importants historiadors nacionalistes africans reafirmaran aquests plantejaments. Tiyambe Zeleza, per exemple, afirmarà que l'Estat colonial era un "factor de cohesió" dels diversos sectors econòmics privats. Per a ell, "La seva (de l'Estat) racionalitat, legitimitat i motivació es recolzaven en la promoció i el suport del modus de producció capitalista a la colònia i dels interessos imperialistes de la metròpoli a la colònia" (1). S'hi afegia sovint una visió de les poblacions africanes com a uniformement sotmeses a les decisions dels governs colonials. El nostre treball sobre l'agricultura rhodesiana ja hem vist que no s'addiu amb aquesta línia d'argumentació. Ara, mitjançant un repàs de la historiografia recent sobre l'Àfrica colonial, provarem de veure si les seves conclusions sobre altres territoris coincideixen amb les nostres i ens permeten obtenir una interpretació diferent i més acurada del govern europeu al continent que les visions clàssiques. I intentarem esbrinar si Rhodèsia era un exemple més d'aquest govern o si, per contra, n'era una excepció.

Poder i feblesa

La primera cosa que cal tenir clara per comprendre el funcionament de l'Estat colonial a l'Àfrica, com a mínim fins als anys 30 i 40, és la seva feblesa, entesa com a una limitació molt estricta dels seus recursos personals i pressupostaris. Aquesta limitació, a part de material - el poder econòmic o militar de les potències europees no era infinit -, era autoimposada: l'objectiu primer i principal dels governs metropolitans era que les colònies no els costessin diners. En el cas britànic aquest objectiu era seguit amb una especial dedicació des que, ja a mitjans del segle XIX, es van imposar les anomenades "finances gladstonianes", que atorgaven un pes molt important al Tresor dins del gabinet, i exigien retallar les despeses públiques fins al mínim i quadrar els pressupostos anuals (2). La gran majoria d'estudis sobre el govern britànic a l'Àfrica ressalten l'obsessió metropolitana per evitar les despeses i els subsidis a les colònies (3). I nosaltres hem pogut veure com el desig d'estalviar-se diners i responsabilitats a Rhodèsia va marcar contínuament la política britànica vers aquell territori. L'ortodòxia financera va seguir intalterable d'un govern a l'altre i del segle XIX al XX. Després d'analitzar l'administració liberal dels anys 1900s, Hyam, conclou que "L'imperi britànic va ser sempre un imperi barat. Les consideracions econòmiques del tresor determinaven l'extensió de les activitats del Colonial Office". Si els liberals volien imposar una retallada pressupostària al Regne Unit, l'augment de les despeses a ultramar encara era més inversemblant (4).

Les restriccions financeres van tenir conseqüències en moltes de les polítiques aplicades pels governs colonials a l'Àfrica. La primera i principal van ser unes forces militars i un cos funcional poc nombrosos. A Nyasaland, per exemple, el protectorat establert el 1890 es va deixar en mans de Harry Johnston, amb menys de vint oficials al seu servei i sense cap aportació econòmica de Londres: el pressupost el cobria un subsidi anual pagat per Cecil Rhodes (5). A Barotseland, que havia quedat inclosa dins dels territoris administrats per la BSAC a Rhodèsia del Nord, el rei dels lozi, Lewanika, va signar un acord de protectorat amb un agent de Rhodes el 1890, però va haver d'esperar set anys per veure aparèixer el primer oficial arribat per administrar el país, Robert Coryndon (6). Vint anys més tard, Churchill es queixava de la manca de fons dels governs dels protectorats africans, que "no els permeten assumir la plena administració" (7). Ni tan sols el pas del temps o la presència d'un estat suposadament més fort, com seria la Sud-àfrica dels anys 20, acabaven amb la

migradesa dels recursos públics: el 1923 per administrar tota l'Àfrica del Sud-Oest, que acabaven de rebre en mandat, els sud-africans només comptaven amb 311 oficials, la majoria dels quals contractats temporalment. Robert Gordon, després d'analitzar la política sud-africana en aquell país durant el període d'entreguerres, arriba a la conclusió que "a l'estat colonial li mancava la capacitat logística i de personal" per obtenir el màxim rendiment de les lleis que aprovava (8).

L'escassetat d'efectius va trastocar les polítiques colonials des del principi. Per una banda, la mateixa conquesta es va alentir molt i sovint es va haver de dur a terme comptant amb el suport dels propis africans. A Kenya, vint anys després de l'establiment de la sobirania britànica, encara s'estaven desenvolupant campanyes militars per assolir el control de certs territoris. Els anglesos disposaven de poques tropes i depenien del subministre de guerrers dels seus aliats locals i dels proveïments que compraven als pagesos. Lonsdale no dubta a afirmar que "Com a la resta del continent, la conquesta va ser en bona part més africana que imperial" (9). Això per no parlar de potències colonials menors com Portugal o Espanya. Als portuguesos els va costar més de mig segle de guerres arribar a controlar Moçambic, i Pélissier conclou, igual que Lonsdale, que "Zambèsia va ser conquerida per africans a sou dels portuguesos, una gran majoria d'ells zambesians". Per la seva part, Espanya, que s'havia establert a Fernando Poo el 1858, no va ocupar els territoris del Riu Muni fins el 1926 (10).

Per altra banda, un cop conquerit el territori, els britànics - i, en part, les altres potències - van optar pel sistema d'administració que s'adaptava millor a les seves necessitats materials: l'anomenat govern indirecte. S'intentava sustentar la gestió dels afers quotidians del país en les autoritats tradicionals - que van patir modificacions substancials i estaven subordinades a l'autoritat europea, això sí - de manera que es reduïssin l'ús de personal europeu i les despeses. A més, s'esperava que això facilitaria l'acceptació de les decisions governamentals i reforçaria la legitimitat del govern (11).

Les limitacions de la presència real de l'Estat sobre el terreny podien arribar a casos extrems. A l'interior de moltes colònies existien regions on l'acció del govern era inexistent i la sobirania només s'hi exercia de forma teòrica. A l'Àfrica del Sud-Oest, per exemple, la zona més poblada del país, al nord, no va ser ocupada mai de forma efectiva pels alemanys, tot i ser-ne el poder sobirà durant trenta anys. Com diu Randolph Vigne, "La característica

més destacada del govern colonial al nord de Namíbia durant el període de dominació alemanya va ser la seva absència" (12). En altres indrets l'autoritat colonial sí que es manifestava, però a través d'agents africans gairebé independents. A Uganda, amb una administració i un exèrcit esquelètics, els britànics van confiar la conquesta, la gestió i el cobrament de taxes de diversos districtes a Semei Kakungulu, un líder africà prominent. Durant anys, un seguit d'oficials van intentar limitar els poders de Kakungulu, col·locar els districtes sota una jurisdicció britànica més directa, i aturar les expedicions militars que el cap africà duia a terme de forma autònoma. Però Londres es negava a assumir el cost que això suposava, i els funcionaris locals sabien que sense ell desapareixeria l'única presència mínimament real del govern a extenses àrees de territori. L'equilibri de poder favorable a Kakungulu no va canviar fins als anys posteriors al 1907 (13). A Rhodèsia ja hem vist que aquesta feblesa tan pronunciada de l'Estat no es produïa, però fins i tot allí, hem trobat repetides al·lusions dels Comissaris per als Natus sobre la impossibilitat d'aplicar determinades mesures de control sobre la població africana, o la incapacitat de la policia per controlar la frontera amb Bechuanaland i aturar els moviments dels san entre els dos països.

Els rhodesians sí que van experimentar plenament una altra conseqüència de les febleses materials del poder polític, que va ser la resposta als aixecaments armats dels africans. La crisi del 1896-97 va provocar que Londres advertís a la Companyia que una repetició dels enfrontaments armats desembocaria en la fi de la Carta, va fer modificar l'administració i va crear una sensació d'inseguretat entre els colons. Tot això estava lluny de ser exclusiu de Rhodèsia. El Colonial Office mostrava una preocupació especial per evitar que es produïssin revoltes als territoris que administrava i veure's forçat a intervenir per protegir els colons que hi residien. En zones d'interès imperial marginal i on no hi havia poblacions europees significatives, la resposta a un aixecament podia ser la retirada. A Somaliland, la resistència acarnissada dels somalis va fer que a partir del 1908 el govern decidís concentrar-se a les bases costaneres i abandonar l'interior. La colònia no seria sotmesa completament fins els anys 20, *cinquanta anys després* de proclamar-s'hi el protectorat britànic (14).

Especialment significatiu és el temor generalitzat a un aixecament violent per part dels africans a territoris on la colonització era molt més intensiva. A l'Est de la Colònia del Cap,

des dels anys 1880s i fins a la Primera Guerra Mundial van ser freqüents i repetitius els "pànics" entre els grangers europeus. El 1897-98 es va estendre l'angoixa per una possible revolta a causa de la mort massiva de bestiar provocada per la pesta bovina a East Griqualand, que els africans atribuïen a una maquinació dels blancs. Ja hem vist com a Rhodèsia molts oficials del govern demanaven que es mesuressin acuradament les conseqüències d'actuar sobre el bestiar africà, sobretot perquè s'atribuïa part de la responsabilitat de la revolta del 1896 a la pesta bovina. Deu anys més tard, a semblança de Rhodèsia, es va aprovar una Private Locations Ordinance que pretenia accelerar l'expulsió de residents africans en granges europees, amb la idea de facilitar el seu ús més intensiu. Altre cop van sorgir rumors d'una revolta imminent - sembla que escampats pels caps de les poblacions afectades -, que van impulsar els oficials locals a aconsellar que l'Ordinança no s'apliqués. El govern els va fer cas. Com en d'altres ocasions, el resultat dels "pànics" va ser un replantejament de les polítiques oficials, que van ser suavitzades, i una reticència per part del govern a recolzar les demandes més radicals dels colons (15).

Les coses no eren gaire diferents a l'Àfrica del Sud-oest, on els colons alemanys van patir diversos episodis de "pànics" al llarg dels anys 1903 i 1904. En part perquè, a diferència del Cap, els temors van resultar fundats i es va produir un gravíssim conflicte armat els anys 1904-07, la por a noves revoltes no es va dissipar mai. Sota mandat sud-africà, als anys 20 i 30, es van escampar molts rumors d'atacs contra els europeus i en diverses ocasions els grangers van fugir sobtadament de les seves propietats per anar a refugiar-se a les ciutats (16).

Indubtablement, els governs colonials gaudien d'una capacitat per imposar les seves decisions que cap autoritat o poder africà podia contrarestar i, en el cas extrem d'una revolta o una guerra, podien mobilitzar uns recursos que inevitablement els conduïen a la victòria i al sotmetiment dels seus adversaris. Ara bé, el desig de minimitzar les despeses i d'estalviar-se conflictes, així com l'habilitat dels africans per oposar resistència - en formes diverses - o, simplement per espantar colons i oficials davant de la possibilitat d'un enfrontament, van col·locar l'Estat en una posició de feblesa relativa, que afectava el disseny i l'aplicació de moltes de les seves polítiques. L'Estat no actuava com una piconadora que imposava el què volia per la força, sinó que havia de tenir en compte múltiples limitacions.

Un Estat dividit

Historiadors nacionalistes com Tiyanabe Zeleza han remarcat, amb encert, que l'Estat colonial es caracteritzava per la seva condició d'apèndix dels Estats europeus, que la sobirania final residia a la metròpoli, i que les institucions, lleis i ideologies que el conformaven es derivaven de les existents a Europa. Però és menys clar que d'això se'n derivi la consideració de l'Estat colonial com "una agència directa d'imperialisme" (17). En vista dels resultats del nostre estudi, i de la revisió d'obres sobre altres territoris, sembla més acurada la visió de John M. Mackenzie, que en parlar de l'Imperi britànic desaconsella observar-lo com a una entitat monolítica i totpoderosa: "Era descentralitzat i molt heterogeni, incloent molts tipus de govern, així com sistemes socials, econòmics i racials diferents" (18).

A l'Àfrica, les diverses institucions que podríem considerar integrades dins de la concepció d'Estat (governos, ministeris, funcionaris, etc) estaven dividides i tenien objectius i polítiques no sempre coincidents. D'entrada, cal matisar molt les interpretacions de la teoria de la dependència, que parlen d'uns Estats "perifèrics" i/o colonials subordinats al "centre" de poder imperial i passius davant les seves decisions. Les autoritats de cada territori disposaven de marges amplis d'actuació, desenvolupaven interessos i ideologies particulars, i les circumstàncies locals influïen molt en les mesures que s'adoptaven. Això era especialment cert en el cas del Regne Unit, que mai va apostar per un Imperi centralitzat, i que va atorgar sempre una gran autonomia als governadors a l'hora de prendre decisions. A més, com havíem apuntat en apartats anteriors, ni tan sols els diferents Departaments del govern metropolità seguien polítiques unànimes i coherents. Molt sovint les opcions del Tresor, el Foreign Office o el Colonial Office divergien (19).

Si agafem l'exemple de Kenya, un territori amb semblances destacades amb Rhodèsia per la presència d'un nombre significatiu de colons dedicats a l'agricultura, veurem que el procés de presa de decisions estava lluny de ser simple o "directe". A Londres, ni el Foreign Office - de qui depenia el protectorat fins a principis de segle XX - ni el Colonial Office tenien massa clar què fer amb el país, ni quin havia de ser el sector econòmic a prioritzar. Sobre el terreny, els oficials de l'anomenada Administració Provincial (equivalents en part als Comissaris del DAN a Rhodèsia) tendien a defensar els interessos dels africans davant les demandes més agressives dels colons, i s'esforçaven per evitar el descontentament o la

desestabilització dels districtes que tenien encomanats. Per contra, el Departament de Terres acostumava a recolzar les peticions dels europeus. I els governadors, que van tenir un pes essencial en moltes decisions - de vegades, contra l'opinió de Londres - intentaven conjugar les pressions dels diferents sectors (20). Aquesta situació recorda poderosament el que ens hem trobat a Rhodèsia durant el mateix període.

Estat-instrument o autònom

Al llarg de la nostra recerca, l'anàlisi exhaustiva del funcionament d'un Departament governamental concret i dels seus efectes sobre un sector econòmic determinat ens ha anat allunyant de la visió de l'Estat com a un simple instrument dels colons o del capitalisme, amb l'únic objectiu de servir els seus interessos econòmics.

A principis dels anys 1990, quan ja es va fer evident que les interpretacions economicistes ortodoxes tenien punts febles i que el poder polític i l'econòmic no sempre eren coincidents ni coherents en les seves actuacions, es va engegar un debat sobre el grau d'autonomia de l'Estat vers els agents econòmics. Bruce Berman i John Lonsdale, partint de l'estudi de la Kenya colonial, van avançar la teoria de l'"autonomia aparent" de les autoritats polítiques. Ambdós autors negaven que l'Estat fos una entitat dedicada a servir el capitalisme o que ho fes seguint una voluntat "conscient i deliberada". Ressaltaven les diferències d'interessos i punts de vista entre els oficials i els colons o les empreses: determinats elements ideològics de l'elit administrativa britànica xocaven amb alguns principis del capitalisme; l'Estat buscava resultats a llarg termini i els agents privats tenien més urgències; els administradors eren reticents a usar la força bruta o a provocar respostes violentes per part dels africans; etc. El punt més destacat de la seva argumentació, però, era que, malgrat tot això, l'Estat sí que tenia com a objectiu facilitar l'explotació dels recursos i, sobretot, garantir les condicions socials i econòmiques per a la reproducció i l'acumulació de capital. El que passava era que, a la vegada, volia obtenir una legitimitat davant dels seus súbdits, africans i europeus, que impedís les crisis o la necessitat d'usar la violència. Per tant, el poder polític intentava arbitrar entre els diferents grups de població i actors econòmics, i mostrar-los una "autonomia aparent", que amagava la seva acció de fons a favor del capitalisme. Això sí, Berman i Lonsdale reconeixien que molts oficials "rarament s'adonaven" que participaven en aquest procés (21).

Aquesta interpretació ens permet fer-nos una idea molt més acurada de la interrelació entre els governs colonials, els colons o les companyies europees i les poblacions africanes que les tradicionals teories marxistes i dependentistes. Certament, els Estats colonials van prendre mesures per recolzar els interessos dels agents privats locals i metropolitans, i desitjaven impulsar un creixement econòmic basat essencialment en el desenvolupament gradual d'una economia capitalista. Ara bé, ens sembla que la visió de l'autonomia estatal com a només "aparent" o la descripció d'uns governs que combinaven diverses polítiques però amb un sol objectiu final - conscientment o inconscient -, potenciar l'acumulació de capital, no acaben d'oferir una explicació satisfactòria a les decisions que es prenen.

Els governs colonials desitjaven que l'economia capitalista o moderna creixés als territoris que administraven, però això sol no és indicatiu que el seu interès final fos només aquest. En primer lloc, en el context general de l'època, existia el convenciment en els cercles oficials que el capitalisme era el sistema econòmic més encertat i eficient, però no es pot equiparar aquesta creença amb una voluntat expressa de servir-lo. En segon lloc, i més important, sovint el creixement econòmic es buscava com a fórmula per servir els interessos de l'Estat - cobrir els pressupostos i assegurar-ne la permanència - i no a la inversa. I finalment, ja hem vist repetidament que els funcionaris colonials perseguien objectius diversos al mateix temps, sobretot l'estabilitat política, que podien coincidir o no amb el desig de potenciar l'economia. A més, sense voler filar prim en qüestions psicològiques, no està clara la idea que els oficials perseguissin reforçar l'acumulació de capitals amb les seves decisions sense "adonarse'n" o ser-ne "conscients". Si no n'eren, vol dir que creien que ho feien per altres raons i, si ho creien, és que *ho feien* per altres raons.

Seria més senzill i acurat dir que l'Estat colonial - incloent les diferents institucions i personal que el componien - actuava de forma autònoma *realment*. Les seves polítiques contradictòries no eren fórmules per aconseguir un objectiu únic i primordial, sinó que responien a objectius també contradictoris. Segons el lloc i el moment prevalia l'interès econòmic, *un* dels objectius, o els altres interessos de tipus més polític (22).

Els administradors colonials: qui eren?

Un element essencial per copçar les relacions entre el poder polític i els sectors econòmics a les colònies és l'anàlisi de les característiques dels funcionaris de l'Administració. Si l'Estat havia d'actuar primordialment al servei dels interessos capitalistes, els oficials havien

de tenir un origen, una ideologia o uns lligams que, efectivament, abonessin el convenciment que la funció bàsica de l'Estat era el recolzament dels sectors econòmics privats. Almenys en el cas britànic, això és més aviat dubtós.

Existeix una abundant literatura sobre la construcció de l'elit governant britànica de finals del segle XIX i principis del XX i al voltant dels seus valors i creences. La seva característica fonamental, potser, seria la combinació d'elements aristocràtics i pre-moderns amb d'altres propis de la industrialització i les revolucions burgeses, que a Anglaterra ja van tenir lloc al segle XVII. Des d'aleshores, es va anar formant una casta dirigent que incorporava individus de la burgesia més alta, mentre conservava bona part del poder i els principis aristocràtics. Per exemple, fins més enllà de la meitat del segle XIX, els grans terratinents van mantenir un pes determinant en les esferes de poder. A partir d'aleshores, la propietat de la terra va anar perdent importància, i la classe dirigent es va obrir a sectors més amplis de les classes mitges, que van aportar uns valors més associats amb el liberalisme i el capitalisme, a la vegada que s'adaptaven a les actituds i idees tradicionals de *l'establishment*.

El resultat d'aquesta combinació van ser una classe dirigent que, per una banda, va fer seus abans que gairebé ningú a Europa els principis del capitalisme, mentre preservava la importància d'institucions, grups socials i valors de l'Antic Règim. Així, els governants i l'alta oficialitat britànica van impulsar - sobretot després de les guerres napoleòniques - el lliure comerç, la industrialització, la meritocràcia per accedir a càrrecs públics, l'esforç individual, l'eliminació de les terres comunals o el respecte pels drets polítics i civils dels ciutadans. Al mateix temps, però, s'abonaven - de vegades fins a l'extrem - elements ideològics heretats de l'aristocràcia: la jerarquia social, un estricte codi d'"honor", l'educació elitista i d'inspiració clàssica que tenia com a objectiu inculcar "esperit de lideratge", la defensa del cristianisme, el gust pels esports o la cacera. Des del punt de vista econòmic, es mantenia la valoració de *l'amateur* davant del professional, així com un cert disgust davant del fet de guanyar-se la vida treballant manualment o amb la "producció": algunes activitats econòmiques eren considerades més respectables que d'altres, independentment de la seva remuneració. També es defensava una actitud paternalista vers les classes treballadores o els "inferiors" socials en general. En l'àmbit de govern, la carrera administrativa o militar

eren altament valorades, i s'esperava dels qui l'exercien una actitud de servei, un fort sentit del deure i que servissin la nació en el seu conjunt, no uns grups determinats (23).

Aquesta ideologia combinatòria va trobar un camp per expandir-se en els territoris d'ultramar. La idea de "missió imperial" que, amb alts i baixos, es va mantenir al llarg dels segles XIX i XX, permetia defensar l'obertura de mercats, l'explotació de recursos, i la difusió de la propietat i l'individualisme, a la vegada que la cristianització, el paternalisme vers els pobles autòctons, el servei a la nació, i les jerarquies - aquí racials més que socials. El Colonial Office reclutava prioritàriament individus provinents de la classes altes o mitges-altes, que haguessin estudiat a Oxford o Cambridge, i molt majoritàriament anglesos (per davant d'escocesos o gal·lesos). Molts dels oficials provenien de famílies amb tradició dins de l'administració, del clergat o de les professionals liberals. Com a bons representants de l'elit dirigent, combinaven la voluntat de "civilitzar" els africans i d'encoratjar el creixement econòmic - amb colons europeus o no -, amb el paternalisme, el desig de mostrar-se neutrals als ulls de la població i evitar l'esclat de crisis socials i de violència, el disgust per les actituds més agressives i abusives dels colons, i el menyspreu per les companyies o per aquells que només buscaven "fer diners". Des de Londres, a més de tot això, s'esperava que els agradessin l'esport i la vida a l'aire lliure, que no tinguessin una educació massa tècnica, i que aprenguessin la seva feina gràcies als consells dels veterans i, sobretot, de l'experiència sobre el terreny: durant molts anys, només rebien com a preparació uns breus cursos impartits a Oxford i Cambridge, amb una utilitat pràctica ben escassa (24).

A partir d'aquestes característiques de la classe dirigent a la metròpoli i a ultramar, Cain i Hopkins han elaborat la seva teoria que la política exterior i colonial britànica venia determinada pel que ells anomenen "capitalisme dels cavallers". Una elit barrejada d'aristòcrates i burgesos controlaven els alts càrrecs oficials i el sector terciari de l'economia: el comerç, els transports, les asseguradores i la City. I la política de l'Estat venia marcada per l'interès d'aquesta branca de l'economia. Els industrials, amb menys contactes a les altes esferes i ideològicament menys respectables, rebien un suport polític molt menor (25).

Aquesta tesi ha rebut crítiques, sobretot en dues direccions. En primer lloc, perquè minimitza el pes de la indústria en l'economia britànica i la seva capacitat d'influència

política, mentre atribueix una uniformitat d'interessos als diferents actors econòmics i polítics: el "comerç", la "City", la "indústria" o el "govern" estaven molt més dividits i exhibien una cohesió molt menor que el que Cain i Hopkins els atribuïen. En segon lloc, l'existència d'una elit de "cavallers capitalistes" al capdamunt de l'Estat i l'economia britànica no és suficient per explicar la política colonial o per atribuir les decisions que es prenen al desig de servir el sector financer i comercial de l'economia (26). Nosaltres no entrarem en el primer àmbit de discussió, però sí en el segon.

Al nostre entendre Cain i Hopkins fan una bona anàlisi de les característiques de la classe dirigent britànica, però s'equivoquen quan dedueixen que aquestes característiques provocaven una actuació pública a favor dels interessos econòmics del sector dels serveis. És essencial adonar-se que els mateixos components d'origen social i ideològic que predisposaven l'oficialitat britànica a afavorir comerciants o financers, també els impediaven fer-ho de forma constant, absoluta o prioritària. Secretaris d'Estat, governadors i funcionaris del Colonial Service volien "civilitzar" l'Àfrica, augmentar-hi el comerç i les produccions agrícoles i minerals, i - en alguns territoris - impulsar la colonització blanca. Però la seva formació, els antecedents de classe i professionals, i la visió del món que tenien els portaven a menysprear certs aspectes del que ells anomenaven despectivament els "negocis"; a proposar un tipus d'administració paternalista a les colònies, amb l'objectiu doble d'evitar els abusos més flagrants i d'assegurar l'estabilitat política; o a valorar el manteniment d'algunes "tradicions" autòctones: els caps, els grups ètnics considerats marcialment o aristocràtics, etc. Per posar un sol exemple pràctic: la presència d'aristòcrates i "cavallers" a les Juntes de moltes companyies comercials o concessionàries, com la pròpia BSAC o la Unilever, no van impedir que un altre aristòcrata, Lord Elgin, mentre dirigia el Colonial Office mantingués una actitud reticent i recelosa davant de les empreses concessionàries, que considerava especulatives, i refusés propostes diverses de concessions de terres a Kenya o Nigèria. La "cavallerositat" dels protagonistes - seguint la terminologia de Cain i Hopkins - explica tant les demandes de les companyies com la negativa del Colonial Office a satisfer-les (27).

Igual com hem vist que les polítiques de l'Estat eren contradictòries perquè perseguïen objectius contradictoris, això reflexava també la diversitat d'interessos i desitjos dels oficials encarregats de dur a terme les mesures aprovades. Val a dir que les circumstàncies

específiques de cada territori modificaven el patró general d'actuació que acabem de descriure. A Rhodèsia en concret, el funcionariat no depenia de Londres, i el reclutament de sud-africans va donar un caràcter diferent a l'administració. Però fins i tot allí el govern britànic exercia una certa supervisió, els reclutats eren anglòfons - alguns educats a Anglaterra abans d'anar a Sud-àfrica - i, significativament, ja hem mencionat la petició dels colons el 1912 perquè la Companyia retallés el nombre de contractacions entre els "universitaris anglesos".

Estat i colons

La configuració de l'Estat metropolità i colonial i les característiques dels oficials que l'integraven per força havien d'influir en la seva relació amb els colons i les empreses privades. A Rhodèsia hem pogut veure com, al costat dels moments de coincidència en els objectius a assolir i les mesures a prendre, van existir àmbits de conflicte importants. Això es repetia en d'altres colònies? I per les mateixes raons?

Amb freqüència, s'ha tendit a ignorar les diferències entre els sectors privats europeus i l'Administració als territoris colonials, o a minimitzar-les. Així, Wolff afirma que els colons kenians i el govern estaven fonamentalment d'acord en termes econòmics, i les disputes que van tenir lloc estaven motivades pel desig dels colons d'assumir el control polític del país, o eren simplement "retòriques" (28). Sobre Rhodèsia, Phimister assegura que, fins als anys 40, "el capital internacional i el colonialisme dels colons van compartir una comunitat essencial d'interessos en la manera com la majoria negra va ser oprimida i explotada. Mentre els interessos metropolitans i locals van enfrontar-se constantment (...) invariablement en un terreny dissenyat i dominat per l'imperialisme, sobre el tamany de les seves respectives parts, això no es va confondre mai amb la necessitat primària de cooperar per assegurar condicions satisfactòries per a l'acumulació i la reproducció del capital en general" (29). I Tsenay Serequeberhan ho diu encara més clar: "La societat del colon és una comunitat unida i homogènia. Es mantenen les diferències de classe que li són inherents, però d'una manera amistosa. L'obrer, el sacerdot, el comerciant, són primer i abans que res colons i només secundàriament membres d'una classe i professió. La unitat comunitària dels colons es manté en contra del colonitzat i en referència a ell (...)" (30).

A part de la recerca feta per a l'estudi del cas rhodesià, molta bibliografia sobre altres territoris i sobre les polítiques metropolitanes no sembla que recolzi les conclusions

anteriors. D'entrada, cal veure si l'establiment de comunitats europees a les colònies africanes era un objectiu clar i ferm de Londres i dels diversos governs territorials. Els governs liberals de principis de segle, per exemple, hi mostraven poc interès. Existia el convenciment que els colons serien menys rendibles que les produccions agràries africanes a l'estil de l'Àfrica Occidental, que requeririen injeccions de capital públic i que augmentaven els perills i les responsabilitats imperials en cas d'una revolta dels africans (31). En tornar del seu viatge per l'Àfrica Oriental, Churchill no dubtava a recomanar "Concentrar-se a Uganda!". A Kenya, "i en les necessitats dels seus costosos colons - ja hem invertit una xifra superior al total dels ingressos d'Uganda i, malgrat això, no ofereix unes recompenses tan brillants" (32).

A Rhodèsia del Nord, l'altre territori administrat per la BSAC, les coses no eren massa diferents. Quan la construcció del ferrocarril a principis de segle va atreure els primers colons, molts d'ells afrikaners, Lord Selborne, l'Alt Comissari britànic per a l'Àfrica del Sud, va desaconsellar que s'incentivessin més immigracions perquè els colons "voldrien viure dels africans" i l'Estat els hauria d'ajudar. El Colonial Office era de la mateixa opinió, i tant l'Administrador en nom de la Companyia, Robert Codrington, com alguns Directors (Lyttelton Gell) preferien apostar per l'agricultura africana o l'arribada d'indis (33).

En d'altres casos on l'Estat sí que va recolzar més decididament els colons, les motivacions no eren només econòmiques. Al nord i l'oest del Transvaal, tot just acabada la guerra dels bóers, Lord Milner, l'Alt Comissari, hi va impulsar el desenvolupament de ranxos. Es pretenia que el nombre de grangers augmentés, que fessin carn barata per a les mines properes, i que la seva competència perjudicés als ramaders africans i en facilités la incorporació al mercat laboral. De seguida es va veure que les condicions climàtiques, de les pastures i dels mercats feien inviable el projecte, però els governs del Transvaal i de la Unió Sud-africana van mantenir-hi el suport, perquè la multiplicació de la presència blanca havia esdevingut un objectiu *per se*, lligat a la permanència dels lligams Imperials amb Sud-àfrica. Com molt bé diu Shaun Milton: "l'imperatiu polític d'afermar l'autoritat colonial a través d'una demarcació racial del paisatge va tenir precedència sobre el desenvolupament d'una indústria del bestiar comercialment viable en consonància amb el medi ambient humà i físic" (34).

Aquest no seria l'únic cas en què podem detectar una colonització al servei dels objectius polítics estatals més que no pas un Estat al servei dels colons. La mateixa Administració sud-africana, en els primers anys de presència a l'Àfrica del Sud-oest, va instaurar tot tipus d'ajuts per a l'establiment de colons afrikaners al territori, prioritant els raonaments polítics davant dels econòmics: no buscaven grangers amb capital, sinó bóers del Cap, amb una elevada taxa de natalitat que assegurés l'increment de població blanca al país, i reforcés la reclamació de Pretòria perquè la Societat de Nacions li atorgués el mandat sobre l'antiga colònia alemanya. A més, els immigrants afrikaners acabarien essent majoria davant dels residents alemanys, considerats poc fiables políticament, i alleugeririen el nombre de blancs pobres al Sud. Com els seus col·legues al Transvaal, molts dels nous grangers faran unes inversions i unes produccions limitades i acabaran endeutats amb el Land Bank estatal (35). La voluntat política de recolzar el procés colonitzador - quan existia - es veia entrebancada per la diversitat de les opinions i interessos dels immigrants, cosa que ja hem observat en el cas rhodesià. Contràriament a les asseveracions de Serequeberhan, les diferències al sí de les comunitats europees eren considerables. A Kenya, igual que a Rhodèsia, la presència d'arrendataris africans a les terres "blanques", va ser motiu d'enfrontaments: els grangers més pobres, les grans companyies i els terratinents absentistes, volien mantenir-los, ja que els oferien una renda i/o una mà d'obra que no podien obtenir d'altra manera. Els agricultors més productius i que aspiraven a intensificar els seus conreus, preferien expulsar-los i dependre de treballadors assalariats. El govern, per la seva banda, dubtava sobre quina política era més encertada, tenia problemes per fer complir les disposicions legals, i no volia provocar un conflicte amb els africans afectats. La qüestió es va arrossegar fins els anys 40 (36). Un dels fenòmens que van impressionar més Churchill quan va estar a Nairobi va ser que "Gairebé no es podia creure que un centre de creació tan recent hagués desenvolupat uns interessos tan divergents i contraposats (...) El blanc *versus* el negre; l'indi *versus* el negre i el blanc; el colon davant de l'hisendat; la ciutat en contrast amb el camp; l'estament oficial contra el que no ho és; la costa i les terres altes; la companyia del ferrocarril i el Protectorat en general; el Batalló de Fusellers Reials i la Policia del Protectorat; tots aquests diferents punts de vista, sorgits de forma espontània; adoptats amb honestedat, mantinguts amb tenacitat i incapaços, (...) de reconciliar-se en una concepció harmònica general, plantegen al viatger un galimaties desconcertant" (37).

Una situació semblant es podia trobar al Natal durant bona part del segle XIX. Missioners i oficials volien basar l'economia de la colònia en la producció agrària dels africans, que oferirien productes comercialitzables, rebrien diners a canvi, i pagarien així les seves taxes i les manufactures que consumissin. Els comerciants que compraven el gra africà i els colons absentistes coincidien amb aquests plantejaments. En canvi, els grangers que patien la competència africana i els reclutadors de mà d'obra per a les mines del Rand, preferien que l'agricultura europea prosperés i els africans es veiessin forçats a contractar-se com a peons. Les divergències es van mantenir fins als anys finals de segle XIX i els inicis del segle XX, quan el creixement paral·lel del nombre de grangers reals i de la població africana a les Reserves va retallar greument les possibilitats dels pagesos per subsistir a base dels seus conreus i prou. Henry Slater conclou que "Ben clarament un estereotip que hem d'abandonar és la imatge presentada sovint a la literatura d'una comunitat blanca relativament homogènia més o menys unida en la seva "política nativa". Hi havia diversos eixos de conflicte entre els blancs, i uns quants dels més importants giraven al voltant de la qüestió de les activitats africanes" (38).

Per tant, un poder polític fragmentat i amb objectius múltiples, acarat amb unes comunitats europees igualment dividides i sense unanimitat d'interessos, per força havia de derivar en unes accions dubitatives quan no contradictòries. Les múltiples combinacions d'acord i conflicte entre els diferents sectors de l'Administració i dels colons que hem trobat a Rhodèsia es repetien arreu. A Kenya, moltes vegades presentada com a paradigma de colònia on el govern es posava al servei dels grangers, la realitat era força més complexa. Gairebé vint anys després que Anglaterra hagués proclamat la seva sobirania sobre el país, el Foreign Office - que el va administrar primer - i el Colonial Office no sabien què fer-ne. Molts oficials de l'administració local, com John Ainsworth, Frederick Jackson o Charles Hopley, apostaven per impulsar l'agricultura africana o per atreure immigrants indis. Va ser el governador Eliot qui va iniciar una política de concessions de terra a grans companyies i als primers colons, entre l'any 1901 i 1904. Ni el Colonial Office ni molts oficials a Kenya ho van veure clar, i Eliot va haver de dimitir.

Els dos governadors següents van mostrar-se menys partidaris dels colons, cosa que va provocar enfrontaments amb els europeus que ja havien arribat. Els problemes polítics i la manca de resultats econòmics van fer que a Londres es plantegés seriosament la repatriació

dels colons kenians, però el governador Hayes Sadler ho va desaconsellar. Mentre alts càrrecs del Colonial Office i funcionaris locals provaven d'aturar la cessió de terres a colons, el Departament de Terres a Nairobi seguia autoritzant les ocupacions. A poc a poc a Londres es va anar acceptant que una política clarament hostil als grangers podria espantar la inversió privada, i destruir un sector econòmic que, potser, acabaria produint ingressos fiscals i duaners. El 1909 un nou governador favorable a la colonització, Sir Percy Girouard, va expulsar els maasai de les seves zones de pastura tradicionals a Laikipia. Les queixes renovades dels oficials locals i les reticències al ministeri van forçar Girouard a dimitir el 1913, però les terres expropiades no van ser restituïdes. La importància econòmica i política de la comunitat blanca keniana ja estava massa afermada per pensar en una revisió radical del paper del govern a Kenya, però els dubtes sobre la viabilitat de l'economia agrària europea, i la reticència a atorgar-li tot el suport estatal no es van esvaïr mai (39).

El suport oficial a l'agricultura blanca ni tan sols era unànime i indiscriminat a la Sud-àfrica dels anys 10, 20 i 30. Com a la resta de l'Imperi, el govern i els colons estaven dividits. Hi havia diputats del partit governamental que recolzaven els interessos agraris i altres que s'hi oposaven; els grangers demanaven preus que fessin rendibles les seves explotacions, i els miners volien productes barats per alimentar els seus treballadors; el Departament d'Agricultura acostumava a recolzar les posicions dels grangers, i reclamava, per exemple, que el Departament d'Afers Nadius no aplicés les mateixes exigències ni realitzés les mateixes inspeccions a les granges que a les mines; els oficials del DAN, però, es negaven, per exemple, a participar en el reclutament de mà d'obra per a les granges, defensaven que el mercat laboral havia de ser lliure i que, si volien atreure més africans cap a les seves propietats, els grangers havien de millorar els salaris i les condicions que oferien. Sens dubte, l'ajut governamental cap als agricultors va anar creixent, però molt sovint més per raons polítiques que econòmiques, i mai va ser incondicional (40).

Altra vegada, les divisions i contradiccions no eren exclusives de les colònies britàniques. A l'Àfrica del Sud-Oest, els alemanys es trobaven amb situacions semblants. Quan els colons van començar a comprar terres als herero - sovint a preus molt baixos o amb contractes poc clars - els missioners van reclamar que es demarquessin Reserves, on els europeus no poguessin adquirir terrenys. Les Reserves satisfarien també altres interessos

dels missioners, que comptaven aconseguir una sedentarització més accelerada dels herero en territoris propers a les missions. Òbviament, els grangers i inversors alemanys s'oposaven a les propostes missioneres, però també ho feien alguns caps herero, que preferien desprendre's de porcions de terra a canvi de bestiar o diners per comprar-lo. Així podien recuperar els seus ramats després de la pesta bovina dels 1890s, acumular animals i, a través d'aquesta acumulació, reforçar la seva capacitat de lideratge polític i clientelar.

El govern no va optar per una política clara, ja que colons i missioners el pressionaven en direccions contràries, i a principis de segle el problema encara no era greu: els grangers eren poc nombrosos, molts eren absentistes, i tenien poc bestiar. El governador, Leutwein, tendia a compartir les preocupacions dels missioners, en preveure que l'augment futur de grangers i de ramats africans i europeus acabaria provocant un conflicte. Altres oficials eren més favorables als colons i, fins i tot, alguns d'ells esperaven esdevenir agricultors quan es retiressin del servei públic. Al final, l'aixecament del 1904 i la repressió brutal que el va seguir van provocar la desaparició de bona part de la comunitat herero i la pèrdua total de drets sobre terres i bestiar (41).

Per acabar-ho de complicar, no s'ha d'oblidar que la feblesa de l'Estat a l'hora de tractar amb les poblacions africanes es reproduïa quan s'havia d'establir el marc de relacions amb els colons. L'exemple més evident és el sud-africà, on les dues comunitats europees del país, anglòfons i afrikaners, eren nombroses i tenien una tradició d'autonomia institucional des de feia molts anys. Quan el 1906 va esclatar un enfrontament armat entre els zulus i el govern del Natal, les autoritats locals van emetre diverses condemnes a mort contra africans acusats de participar en la revolta. El Colonial Office va aturar les execucions, i el gabinet del Natal va amenaçar de dimitir en bloc. Fins i tot es van rebre comunicats des d'Austràlia i Nova Zelanda, en protesta per la ingerència imperial en els afers interns de les colònies amb institucions autònomes. Londres es va retractar i els presoners van ser executats.

Els britànics, que aleshores estaven negociant la possibilitat de crear una Federació de les quatre colònies sud-africanes, volien evitar un conflicte obert amb els líders polítics locals, que pogués facilitar un apropament dels anglòfons i els afrikaners en contra de l'autoritat imperial i entrebancar la constitució d'una Unió Sud-africana a la qual Londres traspassaria la defensa, el control de les poblacions africanes, i les despeses que ambdues coses ocasionaven. Alts càrrecs, com ara Churchill, defensaven una intervenció més directa en la

política local i volien evitar la repetició dels abusos perpetrats pel govern del Natal, però els interessos a llarg termini es van imposar. Com que el Regne Unit havia apostat per una Federació autònoma, que facilités la reconciliació amb els afrikaners i que alliberés Londres de compromisos, es va optar per una interferència mínima en les decisions polítiques internes. L'opció contrària, afirmar el poder imperial, enfrontar-se als colons, enviar més tropes i assumir més càrregues administratives, no convenia gens el Colonial Office (42).

A Rhodèsia, ja hem vist com el desig d'evitar enfrontar-se amb la Companyia o els colons - sobretot si això podia conduir a la necessitat d'intervenir directament en la gestió del país - va marcar decisivament les polítiques del govern britànic. A Kenya es donaven casos semblants. A principis de segle XX, el governador Eliot, en el marc de la seva política de suport als colons, va fer una concessió forestal a Lembus a un consorci d'inversors en termes molt favorables. De seguida, el Departament Forestal va protestar perquè volia assegurar la conservació dels recursos de la zona, i perquè reclamava un pagament de llicències d'ús més elevat per part dels concessionaris. La disputa entre l'empresa i el govern es va allargar dècades, ja que Nairobi no volia espantar els inversors, i un dels líders del consorci afectat era Ewart Grogan, el líder polític dels colons kenians. Com a Sud-àfrica o a Rhodèsia, enfrontar-se a la comunitat europea local era la darrera opció que el govern de Kenya o el Colonial Office volien prendre (43).

En global, els intents de crear els cèlebres "països de l'home blanc" a l'Àfrica - amb la parcial excepció sud-africana - van fracassar. Les raons del fracàs són diverses, i certament inclouen la naturalesa dels territoris - el seu clima, fertilitat dels sòls, malalties humanes i animals-, i la resistència de les poblacions africanes i de les seves economies agràries i ramaderes. Però també s'hi ha de sumar la política dels governs metropolitans, locals i de les companyies concessionàries quan era el cas. Els interessos polítics i econòmics de les autoritats, així com el que en podríem anomenar els seus components ideològics, no sempre afavorien els projectes colonitzadors.

Ministres, governadors i funcionaris van recolzar la implantació de colons als territoris africans, especialment de grangers, per motivacions econòmiques i polítiques. Al mateix temps, però, en determinades circumstàncies actuaven per defensar interessos contraris als dels agricultors blancs, com els de la mineria, els dels residents urbans, els dels missioners

o els dels *lobbies* humanitaristes. El suport a la colonització s'havia d'enfrontar a les reticències oficials vers les despeses i subvencions i vers les polítiques que poguessin desembocar amb una desestabilització de les societats africanes. I la tradició paternalista, tradicionalista i de recerca de la legitimitat davant dels governats, que impregnava bona part de l'administració colonial britànica no sempre era compatible amb una colonització intensiva. Les consideracions econòmiques, de classe i culturals de l'*establishment* a Anglaterra i a les colònies tampoc eren susceptibles d'atreure grans nombres d'immigrants: l'opció per colons amb capital, de classe mitja o alta, i anglòfons, era força restrictiva - fins i tot quan es flexibilitzava.

La realitat resultant de tot plegat va ser complexa i diversa. En alguns territoris o en certs moments es van establir comunitats significatives d'uropeus - a Kenya, Rhodèsia o l'Àfrica del Sud-Oest - que responien a l'estereotip buscat: anglesos, de classe mitja-alta, i amb capitals moderats. Rebien un suport institucional i econòmic important i sempre desproporcionat en comparació amb el que s'oferia als africans. I van posar en marxa un sector agrari comercial que va contribuir als ingressos de la colònia. Però en d'altres llocs i èpoques l'ajut oficial era menor i poc entusiasta, els funcionaris criticaven els colons i s'oposaven a les seves demandes. O se'ls recolzava per motius polítics i no econòmics, afavorint la subsistència d'agricultors ineficients i que costaven més del que produïen. Fora de Sud-àfrica el nombre d'uropeus va ser sempre ínfim. I, almenys en els territoris que depenien directament de Londres, o de la BSAC, el recolzament als grangers no va ser gairebé mai tan massiu, coherent i incondicional com un projecte colonitzador reeixit hauria exigut.

Un colonialisme modernitzador?

La feblesa de l'Estat colonial i la relació complexa i contradictòria que tenia amb els sectors econòmics metropolitans i els colons es reproduïen quan es tractava de gestionar el govern de les poblacions africanes. És clar que la imposició de l'autoritat colonial va suposar l'inici d'un procés de modernització i occidentalització, més o menys intenses, de les societats africanes afectades - procés que, en alguns llocs, ja s'havia engegat abans de l'ocupació territorial. Ara bé, no només la incorporació dels africans en l'economia o la societat modernes va ser limitada i variable segons el lloc i el moment, sinó que el suposat

"projecte" colonial incloïa gairebé tants elements susceptibles d'accelerar les transformacions de les comunitats africanes com d'alentir-les.

La historiografia sobre el poder colonial a l'Àfrica ja fa temps que destaca aquesta ambivalència de l'acció política i econòmica europea al continent. Berman i Lonsdale reflexionen sobre el que anomenen l'"articulació" dels modus de producció capitalista i tradicional durant els anys del colonialisme. Destaquen com, evidentment, els dos "modus de producció" no eren ni purs ni segregats, s'interrelacionaven constantment, i com l'avenç de l'economia moderna era lent, entrebancat i limitat. La resistència africana davant de certes imposicions o mesures era de vegades efectiva, i el mateix sector capitalista de l'economia, que minava els fonaments de l'entramat socioeconòmic tradicional, alhora buscava preservar-ne alguns aspectes (44). Nosaltres podríem posar-hi l'exemple de la mà d'obra africana a Rhodèsia, que els colons reclutaven i n'exigien eficiència, mentre propugnaven la visió dels africans com a rurals, i es negaven a acceptar la presència de les famílies dels treballadors, que havien de seguir a les Reserves, cosa que dificultava l'estabilització i la proletarització complerta de la mà d'obra.

La voluntat de minimitzar les despeses i el personal, la tradició britànica de descentralització política, i la ideologia parcialment aristocràtica i tradicionalista, va reforçar els intents per preservar les institucions africanes, concretament els seus líders polítics, i per obtenir la legitimitat i l'eficiència administrativa a través d'ells (45).

Molts autors refermen la dualitat d'objectius i resultats de les polítiques colonials sobre els africans. Havinden i Meredith expliquen com el Colonial Office es trobava sovint dividit entre els partidaris d'imposar una modernització econòmica profunda i els defensors de la "preservació" de les societats africanes tradicionals - sense que entrem aquí en què consideraven els administradors com a "tradicional". Amb molta freqüència, les posicions més conservadores o les que apostaven per un difícil equilibri pesaven més que les propostes transformadores. Rimmer o Zamponi posen de manifest el desig de l'Estat per impulsar el creixement econòmic, el cobrament de taxes, la producció de conreus comercialitzables, etc, mentre, al mateix temps, intentava mantenir l'ordre social, el control sobre les poblacions i l'autoritat dels caps (46).

Les contradiccions es veuen clarament en el discurs de Lord Hailey, que en el seu estudi del 1938 sobre l'Àfrica colonial deia que calia limitar la introducció de la propietat privada de

la terra a les comunitats rurals africanes "per evitar una perturbació de les condicions socials per una acceptació massa ràpida del desig de certs grups d'adquirir drets individuals". Unes pàgines més endavant, però, advertia que "Tot i admetre la gravetat de la perturbació de molts aspectes de la vida social africana que pot ser causada per l'expansió del treball industrial, fins i tot les administracions que estan més sincerament preocupades per salvaguardar els interessos de la societat africana durant aquest període d'adaptació a noves condicions, han d'acomodar les seves polítiques al fet que, si l'Àfrica ha de dependre només dels resultats de la seva agricultura, la pobresa i la malnutrició, amb seguretat en algunes zones, probablement continuaran dificultant que faci cap avanç material en el nivell de vida" (47).

La combinació de tradicionalisme i modernització afectarà pràcticament tots els territoris i àmbits socials, econòmics i polítics. En el seu treball sobre l'origen de les polítiques econòmiques i administratives sud-africanes, Tim Keegan remarca com, a partir dels anys 1870s, les postures assimilacionistes reculaven davant dels partidaris de la segregació i del manteniment d'una part de les estructures socioeconòmiques tradicionals. Les causes eren diverses: la feblesa parcial de l'Estat, la ideologia paternalista a la vegada que racista dels oficials i els colons, la creença que els africans eren culturalment inassimilables, el desig d'abaratir els costos laborals, o la por a les futures reivindicacions polítiques dels africans occidentalitzats. "La política de segregació va ser un cas clar d'usar una realitat immutable en benefici propi: les societats africanes no podien ser desmantellades o dispersades, però podien ser usades per imposar un sistema de coerció i control generalitzats". Els caps eren preferibles a l'elit assimilada, i el que s'anomenava "destribalització" era considerat un perill greu: "La roda havia girat. L'assimilació amb un intens element cultural del moviment missioner inicial, que no veia res de valor en la societat africana, havia deixat lloc a una reverència exagerada per un "modus de vida tradicional" pervertit i prostituït" (48). Deixant de banda l'encert d'aplicar els darrers adjectius a la societat i l'economia africanes un cop sotmeses al contacte amb l'administració colonial i el mercat, és important tenir en compte el procés de tradicionalització que va afectar els governs colonials en el darrer terç del segle XIX. I més en el nostre cas quan Keegan diu que el model descrit va ser especialment aplicat al Natal, i hem vist que l'administració rhodesiana va ser molt influenciada per les idees i el personal d'aquella colònia.

Un dels sectors perjudicats per aquesta orientació del poder colonial seran els africans occidentalitzats. A Rhodèsia hem constatat el menyspreu que oficials i colons sentien per ells. A Kenya, es volia aturar la "destribalització" dels africans educats. I a l'Àfrica Occidental, on les colònies britàniques costaneres tenien una tradició assimilacionista i hi existien importants comunitats d'africans educats a l'estil occidental i cristianitzats, els governs de principis de segle XX van invertir les prioritats, recolzant les autoritats tradicionals i retallant l'accés dels assimilats a feines oficials i als òrgans de representació política (49).

L'establiment de Reserves a moltes colònies britàniques també responia a la dualitat d'actituds i interessos oficials. Igual com va passar a Rhodèsia, a territoris com Kenya, Nyasaland, o Rhodèsia del Nord, es van demarcar terrenys reservats als africans amb la intenció de segregar la propietat agrària - preservant el dret dels colons a les àrees més afavorides -, però alhora amb el desig de protegir les poblacions autòctones d'un possible espoli total, de retallar el contacte dels africans amb certs aspectes de la "civilització", i de facilitar el manteniment de les autoritats tradicionals (50).

La recerca d'una modernització parcial no va ser exclusiva dels britànics. A l'Àfrica del Sud-oest, els alemanys van actuar sovint sota paràmetres molt semblants. Des del punt de vista oficial, el governador Leutwein feia comparacions constants entre la colònia i l'Alemanya medieval, veient-se a sí mateix com un "Emperador" que nomenava uns caps o reis subalterns - els líders africans - i amb els quals volia negociar i arribar a compromisos, a la vegada que s'anava reforçant gradualment el poder de l'Estat central (51). Els sud-africans hi van mantenir moltes de les actituds dels alemanys, i dels britànics en altres colònies. Si a Rhodèsia hem vist com les autoritats tenien por a la presència de dones a les ciutats, ja que podia provocar, segons ells, un afebliment de l'autoritat de parents i caps, i facilitar una urbanització africana ràpida i permanent, a l'Àfrica del Sud-oest el debat era similar. Quan el nombre de dones herero a Windhoek va augmentar als anys 20 i 30, colons i oficials van provar d'aturar-ho, per una combinació complexa de motius: la "immoralitat" creixeria, s'estendrien les malalties venèries, les dones obtindrien ingressos a través de l'economia informal, els homes perdrien el control sobre les seves famílies, s'incrementaria el risc de contactes sexuals entre blancs i africanes, i, en general, la vida "tradicional" a les

Reserves se'n ressentiria. En moltes d'aquestes raons, els ancians herero coincidien amb l'administració colonial (52).

La relació entre els sud-africans i alguns grups ètnics a l'Àfrica del Sud-Oest encara posava més de manifest alguns d'aquests patrons tradicionalistes dins de l'oficialitat. En el cas dels himba de Kaokoland, des de mitjans del segle XIX aquestes poblacions havien desenvolupat un ampli ventall d'activitats econòmiques en relació amb els territoris colonials propers, comerciant amb portuguesos i alemanys, emigrant a treballar a Angola, i venent els seus productes agraris i el seu bestiar. En canvi, des dels anys 20, els sud-africans van seguir una política sistemàtica d'aïllament de Kaokoland, prohibint als himba comercialitzar el bestiar, o anar a treballar a territori portuguès. Com diu Michael Bollig, "Després d'almenys cinquanta anys de diversificació econòmica, els Himba/Herero van ser literalment forçats a exercir el rol de pastors "tradicionals"". Els sud-africans "havien retraditionalitzat una societat que, pels volts del 1900, havia estat afectada durant un temps per un contacte intensiu amb les economies de mercat" (53).

Si a Rhodèsia les reticències davant dels efectes que podia tenir la integració dels africans en l'economia moderna eren compartides per sectors importants dels colons, a més dels oficials, el mateix passava en d'altres indrets. Al Transvaal, molts grangers establien amb els seus arrendataris africans una relació que barrejava el sotmetiment i el paternalisme, en una tradició semblant a la dels terratinents anglesos fins al segle XIX. La relació econòmica es basava en el treball per a l'amo i el repartiment de collites, més que en el salari; els grangers coneixien les llengües africanes, assistien als casaments o funerals dels seus arrendataris, compartien els serveis religiosos, i els fills d'uns i altres jugaven plegats. El propietari europeu acostumava a considerar-se "responsable" dels arrendataris, cosa que li permetia, per altra banda, considerar-los inferiors socialment i/o racialment, i aplicar-los una justícia pròpia, que incloïa els càstigs corporals. Fins als anys 20 i 30, quan van créixer el nombre de colons i la utilització intensiva de les terres, mentre es generalitzava el pagament de salaris, les relacions no van esdevenir més industrials, i equivalents a les d'un empresari amb uns treballadors (54).

Una actitud semblant es podia detectar en la tria de colons susceptibles d'emigrar a l'Àfrica del Sud-Oest que feien les autoritats alemanyes de principis de segle XX. Es volien immigrants que es dediquessin a l'agricultura, provinents de la classe mitja metropolitana,

que reproduïssin a la colònia la societat alemanya rural més tradicional i conservadora, no la urbana i moderna (55).

L'agricultura africana als territoris de colonització blanca

La feblesa estatal, la diversitat d'interessos oficials i privats, la capacitat de resistència africana i l'actitud ambivalent dels administradors cap a les estructures socioeconòmiques africanes són també importants a l'hora de valorar fins a quin punt les economies rurals autòctones van ser destruïdes - com argumenta una certa historiografia - o si els processos de canvi van ser menys uniformes i amb resultats més variables. Nosaltres hem argumentat que a Rhodèsia les produccions agràries i ramaderes dels pagesos africans no van ser desmantellades, i que funcionaris i colons combinaven el desig d'impulsar l'agricultura europea amb la voluntat d'augmentar els rendiments a les Reserves i assegurar un subministre d'aliments a preu baix. Ara cal veure si això es repetia en altres territoris on també existien comunitats europees importants, com ara Kenya o Nyasaland.

A tots dos llocs els governs van intentar potenciar l'establiment de grangers europeus, però sense enfonsar les produccions africanes. Ciutats, mines, i alguns plantadors demanaven i necessitaven aliments - blat de moro i carn essencialment - a preus assequibles, i els africans eren una font de subministre més fiable i econòmica, sobretot durant les primeres dècades de colonització, que els grangers. Igual que a Rhodèsia, els conreus van augmentar a Nyasaland a principis de segle XX, quan la imposició del control colonial va posar fi als conflictes interns, especialment a les ràzzies dels ngonis contra les comunitats pageses, i quan es va obrir un mercat molt més gran als productes agropequiaris. Ni tan sols la migració laboral cap al Sud - a Rhodèsia o Sud-àfrica - no sembla que perjudicés els conreus locals, ja que els emigrants enviaven diners als seus llocs d'origen, que es reinvertien en la compra d'eines i bestiar o en la contractació de mà d'obra, bàsicament treballadors lomwe de Moçambic (56).

A Kenya, on el pes dels grangers blancs era superior, l'agricultura africana tampoc es va enfonsar. La demanda dels consumidors urbans i dels empresaris europeus que volien alimentar els treballadors, les reticències esmentades de certs sectors oficials davant dels colons, i el desig d'assegurar que les Reserves produïen prou per cobrir l'augment demogràfic, de manera que no calgués engrandir-les i que no s'hi provoqués una crisi social, van permetre que conreus i ramats africans es multipliquessin. El 1914 el 70% de les

exportacions de la colònia provenien de produccions fetes pels agricultors africans. El *boom* econòmic propiciat per la Primera Guerra Mundial va oferir als grangers uns preus internacionals més elevats per als seus conreus, i van passar a dominar àmpliament el mercat exportador. Al mateix temps, el governador Sir Edward Northey, clarament esbiaixat a favor dels colons, va iniciar un ambiciós programa de suport i serveis estatals per als grangers. Tot plegat no va durar gaire. Un cop la guerra es va acabar, la demanda desbocada i els preus inflats van desaparèixer. I l'Estat va anar acumulant dèficit pel cost dels ajuts als europeus en uns moments de crisi econòmica. Londres seguia tan disgustat com sempre amb les despeses públiques, oficials i *lobbies* africanistes van queixar-se per la parcialitat flagrant de Northey, i les companyies comercials que compraven els conreus kenians per exportar-los - poc "solidàries" amb els europeus del país - reclamaven que s'encoratgés la producció dels africans. El governador va haver de plegar i es va iniciar el 1922 l'anomenada Política Dual, que volia mantenir el pes de l'agricultura blanca, i hi va seguir dedicant recursos, però impulsant alhora els conreus a les Reserves. Les dades recollides per Mosley indiquen com la producció agrària i el nombre de caps de bestiar dels pagesos kenians van créixer, no només al principi del període colonial, sinó fins als anys 50 (57).

El manteniment de les economies rurals africanes no només va ser fruit de les decisions del poder colonial de torn, sinó de la capacitat de les pròpies poblacions per defensar els seus marges d'autonomia vers l'Estat. A Rhodèsia, les mancances de personal i pressupost del govern i la resistència africana - o la por oficial a desencadenar aquesta resistència - ens han mostrat com determinades mesures de control dels africans, del seu bestiar o del seu accés als recursos naturals no es van aprovar o no es van poder aplicar com colons i/o funcionaris desitjaven. Un fenomen similar es pot apreciar fins i tot quan parlem d'un Estat colonial teòricament - i realment - més fort com seria Sud-àfrica, tant en els territoris de la Unió com a l'Àfrica del Sud-Oest.

Quan era primer ministre del Cap, Rhodes, amb l'ajuda del qui seria més tard Administrador de Rhodèsia, Milton, va dissenyar i aprovar la Glen Grey Act, que preveia una reforma radical de l'organització i el govern de les Reserves a certes àrees del Transkei, que més endavant s'havia estendre a tot Sud-àfrica i a Rhodèsia. La llei triplicava els impostos sobre els africans, incloent una taxa laboral. Es creaven uns Consells formats per

representants de les comunitats africanes - sobretot caps -, que rebrien part de les taxes, amb les quals s'encarregarien de pagar els serveis i infraestructures (escoles, carreteres, etc). I reformava el sistema de tinença de la terra: cada cap de família rebria una parcel·la individual, de tamany uniforme, que només podria traspasar al seu primogènit. La llei buscava retallar les despeses del govern del Cap a les Reserves, que serien assumides pels Consells; impulsar els africans que no rebrien parcel·les individuals a entrar en el mercat laboral; i restringir la representació política africana als Consells, sense oferir-los accés al Parlament del Cap. La legislació va provocar tantes queixes i tanta oposició per part dels africans, que es va fer impossible aplicar-la. El 1903, la nova forma de tinença individual va passar a ser només optativa, i el 1905 es va abolir l'impost laboral. Aquell mateix any es van acabar els treballs de la Comissió Sud-africana d'Afers Nadius que, en consonància amb el procés general que s'estava produint a tot l'Imperi, va defensar el manteniment de les Reserves com a indrets on conservar la "tradició", inclosa la propietat comunal de la terra, i un reforçament de la segregació territorial entre blancs i negres (58).

En l'àmbit de la política forestal - igual com passaria a Rhodèsia - les autoritats del Cap no van tenir gaire més èxit. Quan a principis de segle XX es van aprovar lleis que retallaven els drets d'ús dels africans sobre els boscos, les poblacions afectades a l'Est del Cap i al Transkei van respondre amb tot tipus de resistències passives. Per evitar que la situació es deteriorés, el Departament d'Afers Nadius i els Magistrats tampoc van col·laborar en la imposició de la llei, o en el càstig als infractors. Segons Karen Brown, "Per als magistrats, la seva agenda de manteniment de la pau i de retenció del suport dels caps i capitosts locals era sovint més important que obtenir la gratitud del Departament Forestal" (59).

En arribar a l'Àfrica del Sud-Oest, els sud-africans es van tornar a trobar amb unes poblacions africanes poc disposades a complir determinades lleis, i amb els dubtes sobre com afrontar els actes de resistència. Per exemple, els herero havien patit una campanya d'extermini per part dels alemanys el 1904-1907, i als supervivents se'ls havia expulsat de les seves terres i se'ls havia prohibit la possessió de bestiar. Aprofitant el desgavell provocat per la guerra del 1914, molts herero van tornar als seus antics terrenys i van robar molts caps de bestiar als grangers alemanys mobilitzats o fets presoners pels aliats. El nou govern sud-africà va decidir que els grangers podien recuperar les propietats en acabar la guerra, però no sabia què fer amb els herero. Alguns sectors defensaven que se'ls tornés a expulsar

i se'ls confiscassin els animals. Però bona part de l'oficialitat destinada al territori, i els grups liberals del Cap, volien evitar un nou conflicte. A més, Pretòria havia basat les seves reclamacions sobre la colònia en l'argument que ells acabarien amb els abusos dels alemanys sobre la població autòctona. Finalment, es van reconèixer les fronteres d'unes Reserves herero, se'ls va autoritzar a posseir bestiar i es van suavitzar les lleis laborals que els alemanys els havien aplicat després del 1907 (60). Ni tan sols l'intent de genocidi havia convertit els herero en una comunitat passiva, esclafada i sense recursos.

En vista de totes aquestes evidències, doncs, podem afirmar - com ja havíem dit en parlar de Rhodèsia - que les polítiques econòmiques colonials no van dur de forma inevitable, premeditada i universal a la fallida de les economies rurals africanes. No existia un acord clar en els àmbits oficials sobre l'encert de buscar aquest resultat, sectors importants dels colons i les companyies presents a l'Àfrica depenien d'una producció africana com a mínim estabilitzada, l'Estat tenia problemes per aplicar les seves mesures més agressives o controladores, i els africans mostraven una bona capacitat per evadir o contrarestar les lleis perjudicials i per aprofitar les oportunitats de millora.

Ara bé, això no ens ha d'impedir veure que, a la llarga, en els territoris on els grangers europeus eren més nombrosos, la pagesia africana va anar essent marginalitzada o empobrida. A partir dels anys 30 i 40, en un procés amb causes múltiples i efectes diversos segons el lloc, les oportunitats a què feiem referència abans es van anar reduint per a molts pagesos, i la pressió i l'eficiència de l'Estat van augmentar. Els límits i característiques de les Reserves es van anar fent més insuficients a mesura que la població creixia i els ramats es multiplicaven. Des del principi, els oficials - sobretot els dels Departaments tècnics - havien menyspreat les tècniques de conreu i pastura africanes, i les havien considerat ineficients i perjudicials per al medi (61). Nosaltres hem vist com això va tenir poca incidència en les polítiques fins a la Primera Guerra Mundial. Però a partir dels anys 20, i sobretot dels 40, la capacitat dels governs colonials per intervenir en l'agricultura africana va augmentar molt, i molts pagesos van ser forçats a aplicar nous mètodes de conreu i d'utilització dels recursos forestals o faunístics.

A més, l'efecte acumulatiu de les polítiques discriminatòries colonials es va anar fent sentir. Anys i anys d'abocar recursos - ni que fossin limitats - en l'agricultura europea, mentre es negligien els serveis als africans van començar a donar fruit. Els grangers van poder salvar

els anys de crisi inicials i el desastre dels anys 30, i van esdevenir, a partir de la Segona Guerra Mundial, molt més competitius i eficients. Els pagesos de les Reserves, en canvi, van anar perdent terreny davant dels agricultors i ramaders blancs. Paral·lelament, les dècades dels 30 i 40 van viure un reforçament de l'autonomia i del poder polític dels colons a Sud-àfrica, Àfrica del Sud-Oest, Kenya i Rhodèsia, i una disminució del control directe de Londres sobre les decisions preses a cada territori. Des d'aleshores, la prioritització dels interessos dels colons i la marginalització dels africans es van fer molt més clares, directes i generals (62).

La distinció cronològica que hem fet no s'ha de prendre com un absolut. Tampoc després de la Segona Guerra Mundial l'Estat va esdevenir omnipotent, els africans van perdre tota opció de resistència o evasió davant de les mesures colonials, les economies de les Reserves es van enfonsar, o els governs van deixar d'actuar de forma contradictòria. Però és evident que als països on la immigració europea era més significativa els anys de la crisi dels 30 i del *boom* econòmic dels 40 van marcar l'entrada en un període substancialment diferent.

Estat, colons i mà d'obra

Les mateixes mancances que hem volgut ressaltar de la visió d'una economia rural africana destruïda, es repeteixen en la teoria de la mà d'obra forçada per l'Estat a treballar per als colons i companyies privades. Les tesis de, per exemple, Walter Rodney sobre una coacció generalitzada en nom de les empreses i els grangers a principis de segle XX s'han de matisar (63).

El primer matís que cal introduir és geogràfic. En els anys finals del segle XIX i primers del XX es van donar casos de coaccions generalitzades i d'ús massiu de mà d'obra forçada a territoris com el Congo Francès, l'Estat Lliure del Congo, o algunes colònies portugueses. En les àrees sota sobirania britànica - fora dels anys de les dues guerres mundials - el recurs al treball forçat va ser molt menor, i l'actitud oficial cap a la qüestió laboral més ambigüa. Tal com hem fet a Rhodèsia, ens cal veure fins a quin punt l'Estat introduïa mesures coactives, en quin grau els africans entraven al mercat laboral obligats, i quin resultat van obtenir governs i colons en la seva recerca de mà d'obra.

Evidentment, un dels objectius de l'Estat era mobilitzar els recursos laborals de les poblacions autòctones per tal que participessin en el creixement de l'economia colonial. Allí

on s'esperava crear una agricultura o una mineria en mans europees, la intenció era que grangers i miners obtinguessin mà d'obra suficient per desenvolupar les seves activitats. Les autoritats van establir una sèrie de mecanismes legals i administratius que buscaven, almenys en part, impulsar la contractació laboral dels africans. Es van aprovar impostos que requerien ingressos monetaris per ser satisfets, es va autoritzar la tasca d'empreses privades de reclutament de treballadors - a qui es donava un ampli marge d'actuació per "induir" els africans a contractar-se -, es van redactar regulacions laborals i "lleis de passis" que restringien la llibertat i els drets dels treballadors i, en alguns casos, oficials de l'administració van participar en la recerca de mà d'obra per als colons (64).

Al mateix temps, però, hem pogut veure com els funcionaris del Colonial Office i de les administracions locals eren reticents a usar la força de l'Estat en benefici de les empreses privades: per raons ideològiques, per la pressió dels grups humanitaristes, o perquè volien evitar la transformació i/o desestabilització accelerada de les societats africanes i els problemes polítics que això comportaria. Hem constatat com aquests elements es manifestaven a Rhodèsia o a Nyasaland (on la combinació dels interessos dels oficials, dels missioners i dels colons locals impulsava els intents per entrebancar el reclutament laboral dels rhodesians). Però el fenomen es repetia en altres llocs. A Kenya, on les demandes dels colons per tal que el govern els ajudés a trobar treballadors eren constants, la resposta oficial també va ser tímida. Fins i tot un autor partidari de l'anàlisi de l'Estat com un instrument al servei de l'economia privada, posa de manifest que no es van aprovar lleis obligant els africans a treballar i que alts càrrecs de la Secretaria de Colònies, com ara Churchill, s'hi oposaven. Quan, el 1919, el governador Northey va emetre una circular ordenant als oficials de districte que "encoratgessin" els africans a contractar-se, les protestes al Regne Unit i les reticències al Colonial Office van fer retirar el decret ràpidament (65).

És important emfasitzar que l'entrada al mercat laboral no responia a una sola causa, i que en força ocasions els elements d'atracció de la feina assalariada eren tan importants com els coactius. Els africans podien buscar feina per pagar els impostos o perquè les expropiacions de terres els forçaven a fer-ho, però també per fugir d'unes condicions socials o econòmiques que percebien com a negatives (pobresa, dependència d'altres grups ètnics o de familiars, etc). I, sobretot, per augmentar els ingressos, cosa que els permetia acumular

riquesa, en forma de bestiar o dones, els facilitava l'accés a l'educació, els possibilitava la compra de productes manufacturats, o els proporcionava una major seguretat alimentària gràcies als estalvis o a la millora dels rendiments agraris (66).

La capacitat de l'Estat per imposar-se no era absoluta. Com diu Elizabeth Schmidt en referència a Rhodèsia "El capital no va estar sol a l'hora de determinar la configuració del desenvolupament econòmic a Rhodèsia del Sud. Dins de les llars africanes es feien tries que el capitalisme promovia o restringia. Mentre les estructures indígenes i les relacions dins les llars van ser transformades per la penetració de la producció comercial i el treball assalariat, a la vegada les estructures i relacions domèstiques van modelar la forma particular de capitalisme que va emergir" (67). Les autoritats britàniques a l'Àfrica sovint dubtaven en utilitzar mètodes obertament coercitius, i tenien problemes per controlar determinats territoris o les seves fronteres. Això facilitava que els africans poguessin evadir les normes legals o, com a mínim, tinguessin l'opció d'escollir com complir-les. A Rhodèsia, podien compaginar els ingressos salarials amb els de la comercialització de conreus i bestiar, així com emigrar a Sud-àfrica a la recerca de sous més alts. Per això va caldre usar uns treballadors majoritàriament estrangers. Nyasaland, Rhodèsia del Nord o Moçambic estaven igual: no podien evitar que els homes i joves marxessin a territoris veïns on trobaven millors condicions laborals.

Les opcions no estaven només obertes a les colònies britàniques, on els governs intentaven limitar la intervenció oficial en els reclutaments. Els portuguesos, i les companyies que administraven els seus territoris a Moçambic, usaven la força més clarament, però per altra banda eren menys capaços de controlar efectivament les poblacions. Ja hem constatat les dificultats de Portugal per ocupar certes regions o per tancar les fronteres a l'emigració. Un cas semblant podria ser el d'Espanya. La participació de l'Estat en el reclutament forçós de treballadors a Fernando Poo va ser repetida, però, tot i que l'illa només tenia 2.000 kms quadrats, va ser incapaç de mobilitzar la mà d'obra bubi, com a mínim fins els anys 1910 (68).

El sistema de treball migratori generalitzat a l'Àfrica Austral servia els interessos de grangers i miners a Rhodèsia, però també era resultat de la capacitat de nyasalandesos o moçambicans per escollir on treballar i per saltar-se les disposicions dictades pels seus

Estats respectius. Dins d'aquesta lògica, Rhodèsia era al mateix temps víctima i beneficiària del sistema.

Finalment, voldríem apuntar que el resultat de l'increment del treball assalariat no era necessàriament l'empobriment de les comunitats afectades o la integració dels treballadors en l'economia moderna. A part de l'augment o la diversificació d'ingressos que els salaris podien proporcionar, les produccions a les Reserves no sempre disminuïen com a conseqüència de la migració: podia ser temporal, compensada pel treball familiar o per uns rendiments més alts, o substituïda per treballadors migrants contractats, com va ser el cas de Nyasaland i els immigrants moçambicans (69). A més, la gran majoria dels assalariats conservaven la participació en l'economia rural, ja que mantenien terres on es trobaven els seus conreus, bestiar i familiars. La proletarització, en molts casos, era tan sols parcial (70).

Conservació i recursos

El darrer element que introduïrem en l'anàlisi dels efectes de la política econòmica colonial sobre els pagesos africans serà el de la conservació, tant pel que fa a la introducció de mètodes nous de gestió agrària i ramadera amb l'objectiu de lluitar contra l'erosió de sòls i pastures i contra la pèrdua de fertilitat, com pel que fa a l'accés als recursos forestals i faunístics. Ens interessa especialment esbrinar si són acurades les interpretacions que acusen els governs europeus de trencar l'equilibri existent en l'època precolonial entre els africans i el medi ambient on vivien. Teòricament, ho van fer - de forma més o menys premeditada - a través de l'obligació d'adoptar noves tècniques de conreu poc apropiades a la realitat africana, forçant els pagesos i ramaders a reduir el seu nombre de caps de bestiar, col.laborant en l'extensió de malalties (com la tripanosomiasi) i impeding als africans que caccessin o que tallessin arbres. L'objectiu que hi havia al darrere de totes aquestes mesures era perjudicar els pagesos perquè no poguessin competir amb els grangers i perquè es quedessin sense fonts d'ingressos o recursos alternatius al treball assalariat (71).

En estudiar l'exemple rhodesià hem observat que algunes d'aquestes argumentacions no s'acaben de correspondre amb la realitat, com a mínim fins a la Primera Guerra Mundial. Sota l'administració de la BSAC la conservació no va ser considerada una prioritat, i els recursos que s'hi van dedicar van ser mínims. I moltes de les disposicions que restringien els drets d'ús dels boscos i de la fauna per part d'africans i europeus no es van complir. I, quan es discutien afers lligats amb la conservació, ni els oficials ni els colons mostraven

unanimitat en els seus objectius i encara menys en el disseny de les mesures que calia prendre per assolir-los. Tampoc ha quedat clar que el balanç de les primeres dècades de govern colonial sigui una degradació mediambiental general. Els estudis recents sobre territoris propers o de característiques semblants a Rhodèsia sembla que arriben a conclusions similars.

Pel que fa a les mesures de conservació del sòl i les pastures Beinart demostra com el seu origen no està en la voluntat de controlar la pagesia africana, sinó en les crítiques - que hem analitzat en els capítols corresponents - als mètodes de conreu i pastura dels grangers blancs a Sud-àfrica. Paral·lelament, s'anirà desenvolupant entre els funcionaris colonials una visió molt negativa de les tècniques agràries africanes, i a partir dels anys 20 es començaran a exigir polítiques de conservació més estrictes als pagesos. S'intentaran aplicar els models importats des d'Europa sense cap tipus de consideració cap als coneixements o opinions dels africans, i molt sovint, també sense estudis previs sobre l'impacte que es causaria. Els tècnics dels Departaments barrejaven el desig d'augmentar els rendiments a les Reserves per fer front al creixement demogràfic, la fe cega en els mètodes importats, i una preocupació sincera per la deforestació, la sobrepastura o l'erosió (72).

A la majoria de colònies britàniques, Rhodèsia inclosa, aquestes polítiques no es començaran a posar en marxa fins als anys 20 i 30. El Departament d'Agricultura rhodesià ja donava mostres a principis de segle de l'angoixa típica del moment per la deforestació i el "canvi climàtic", i des de Nobbs i Townsend en avall, es menyspreava l'agricultura africana. Però l'efecte pràctic de les discussions va ser gairebé nul. Altre cop, els anys de la crisi dels 30 i de la Segona Guerra Mundial van marcar un moment de canvi en les polítiques de conservació a Rhodèsia i a la resta de l'Àfrica britànica. Fins i tot aleshores, però, hem de tenir en compte dos factors. Primer, que els esforços de l'Estat per imposar les seves decisions van seguir trobant-se amb una resistència de vegades insalvable per part dels africans: la Land Husbandry Act del 1951 a Rhodèsia, que imposava canvis radicals en la gestió dels recursos agropequaris a les Reserves es va haver d'abandonar davant de l'oposició dels pagesos. I segon, que no s'ha de caure en l'extrem oposat al dels ideòlegs colonials, considerant totes les seves propostes com errònies i malintencionades o idealitzant les tècniques tradicionals. Com Beinart diu, les accions colonials eren freqüentment equivocades, però "pot ser més difícil de defensar que els sistemes

d'agricultura dels pagesos eren capaços d'adaptar-se a una economia política que canviava amb rapidesa sense que això tingués un efecte sobre la capacitat productiva de la terra" (73).

En la qüestió de la cacera les accions de les autoritats colonials tampoc no van ser unidireccionals. Per una banda, es va prioritzar la protecció de les granges i ramats dels colons, liquidant els animals salvatges que poguessin perjudicar l'economia, i es va discriminar constantment els africans a l'hora d'accedir a la fauna: es creia que eren destructius i indiscriminats en les matances, les llicències eren excessivament cares per a la gran majoria, o no se'ls permetia dur armes de foc. Però per una altra banda governs, colons i grups de pressió metropolitans van defensar la necessitat de protegir la fauna, per raons estètiques, esportives o com a recurs econòmic de futur. I certs sectors oficials - sobretot els Departaments per als Afers Nadius - volien preservar, si més no en part, els drets de cacera tradicionals dels africans. Aquesta combinació va provocar polítiques contradictòries: al mateix temps que es caçaven animals per fer lloc a la "civilització", s'inauguraven parcs nacionals; i els científics es cansaven de repetir les bondats de la conservació de les espècies, i alhora reclamaven liquidacions massives per aturar la tsetse (74).

Un exemple ben clar de la divisió d'opinions entre els diferents sectors implicats es pot trobar al Natal. En unes discussions que recorden les que hem vist a Rhodèsia, els colons més rics i bona part de l'Administració Provincial volien protegir la fauna de la cacera indiscriminada. Alguns ho feien per un desig conservacionista sincer, altres perquè les llicències cares i restringides eren una font d'ingressos per l'Estat, i altres perquè consideraven la cacera un element de distinció social, que havia de ser practicada per "cavallers", i prohibida a africans i colons pobres. Aquests últims, evidentment, demanaven que se'ls permetés accedir a la carn i les pells dels animals, i es queixaven que la mosca tsetse s'estava expandint gràcies a l'augment de la fauna. La polèmica es va mantenir durant els anys 10 i 20, i si el perill de la tsetse va provocar que s'autoritzessin matances generals, les Reserves de fauna es van mantenir, igual que la distribució discriminatòria de llicències (75).

Les discrepàncies no només es donaven al voltant de les llicències o les Reserves. A poc a poc, van començar les discussions sobre la "culpabilitat" en la reducció de la fauna, amb opinions de vegades menys acusatòries cap als africans. Lord Hailey s'avançava a molts

autors actuals quan assegurava que els africans conservaven millor la fauna que els europeus, ja que només caçaven per complementar la seva dieta (76).

L'afer de la tripanosomiasi tampoc es pot llegir de forma unívoca. Els treballs que hem citat de Ford i altres expliquen com els africans de certes regions havien aconseguit un cert equilibri i, fins i tot convivència, amb la mosca tsetse. La irrupció colonial va comportar canvis en l'activitat agrícola i en la gestió forestal, així com lleis de protecció de la fauna. I això va facilitar un creixement de les àrees infestades de tsetse i va agreujar els brots de tripanosomiasi.

Ara bé, això, tot i ser cert, no ens dona una imatge plena i afinada de les polítiques colonials ni dels seus efectes. D'entrada, com s'ha mostrat en el nostre estudi, les opinions dins i fora dels governs eren enfrontades, i les decisions que es prenen - quan es prenen - eren variables, fins a arribar a la incoherència en algunes ocasions. I la varietat de visions sobre la cacera i la mosca, amb la diversificació legislativa que se'n derivava, va dur a experiències prou diferenciades. A Nyasaland, per exemple, McCracken resalta com l'expansió de la tsetse ja s'havia iniciat a mitjans de segle XIX, pel descens de producció agrària i els desplaçaments de població provocats pels enfrontaments derivats de l'*Mfecane* i de les *ràzzies* esclavistes. El govern colonial, com a Rhodèsia, tenia pocs mitjans per fer complir les lleis de protecció de la fauna o de desarmament dels africans, i no volia enfrontar-se a les autoritats tradicionals. En algunes àrees, l'acció oficial va ajudar a incrementar el nombre d'animals i de mosques, però en d'altres, el creixement dels conreus africans i europeus va fer-los recular (77). A Kenya, Waller observa uns fenòmens semblants, datant l'inici de l'expansió dels insectes abans de l'ocupació britànica, i fent un balanç més moderat dels "desastres" causats per la legislació colonial (78).

Per arribar a una conclusió raonable a l'hora de valorar les polítiques de conservació colonials, com a mínim durant les primeres dècades, hem de tenir clares dues coses. Primera, que les mesures preses no responien a un sol objectiu. La protecció dels interessos agraris europeus i el control sobre les activitats dels africans eren importants i, sovint, prioritàries. Però no eren les causes úniques de les accions oficials. I a més, com en els altres aspectes de la intervenció administrativa, la feblesa de l'aparell estatal no assegurava el seu compliment.

Segona, que l'actitud dels africans no es pot simplificar ni generalitzar a tot arreu. No es pot assumir com un dogma que les societats precoloniales eren, sempre i en tot moment, respectuoses amb el medi i equilibrades. N'hi ha prou de recordar que els africans van caçar elefants massivament per vendre'n l'ivori, l'*Mfecane* va tenir una part del seu origen en una crisi ecològica a Zululand, i el Gran Zimbabwe també va esgotar els recursos dels territoris on s'havia desenvolupat. Waller ho resumeix bé en referència a l'Àfrica Oriental, cridant a evitar "la distinció estricta entre un "abans" bàsicament conjectural però evidentment equilibrat i integrat i un aparentment ben documentat però patològicament desequilibrat "després"" (79).

Així mateix, no s'ha de caure en el parany de la idealització de les poblacions autòctones i les seves relacions amb el medi ambient. Ni passar del menyspreu dels tècnics colonials cap als africans "primitius" a la lloança de la seva "saviesa tradicional". Per una banda, els africans no sempre es van resistir a les mesures de conservació reclamades pels administradors. La seva col.laboració, com no podia ser d'altra manera, era selectiva, però no inexistent ni negligible. I els mètodes precoloniales d'interacció amb el medi no eren ni perfectes ni universalment adaptables a les noves condicions demogràfiques o productives. En analitzar la historiografia sobre l'ecologia i els poders imperials, David Lowenthal critica algunes actituds conservacionistes, segons les quals "Indígenes l'impacte dels quals sobre el medi ambient va ser abans descartat com a insignificant ara són guardians beneïts amb una saviesa mediambiental inherent. La mateixa mentalitat que substitueix la confiança en la tecnologia pel malestar sobre els seus efectes terribles exalta els pobles tribals com a gurus ecològics" (80).

L'acció conservacionista colonial ha estat acusada de liquidar la fauna que els africans havien preservat o de provocar un increment dels animals salvatges i de les malalties i destrosses que causaven, ja que es preocupaven més dels drets dels animals que de les poblacions. Els qui defensen aquests arguments no tenen raó en cap cas, o la tenen en els dos. Els oficials, els colons, els científics i els africans que interactuaven amb ells van intentar assolir finalitats diverses i contradictòries, van dubtar molt i van rectificar decisions, i van imposar lleis que es complien o s'evadien. Així, en certs llocs la fauna es va multiplicar i en d'altres va desaparèixer, la tsetse va estendre's o va ser eradicada, els conreus van desplaçar animals i insectes o els ramats van patir malalties. Més que a trobar

raons úniques, poders omnímodes i històries de bons i dolents s'ha d'aspirar a la comprensió de cada cas particular, de les motivacions dels diferents actors i de les conseqüències a curt i llarg termini.

La construcció de l'Estat colonial africà

L'estudi dels primers anys de funcionament del Departament d'Agricultura a Rhodèsia, la seva contextualització dins del govern de la BSAC, i l'anàlisi comparativa amb altres territoris colonials del mateix període creiem que ens ajuden a fer un diagnòstic raonablement acurat dels mecanismes d'establiment de l'Estat colonial a l'Àfrica, dels seus objectius, i dels efectes que va tenir sobre les poblacions africanes. En tots aquests aspectes podem dir que el cas rhodesià, tot i les seves especificitats, es pot considerar com un exemple més dins d'un procés general a l'Àfrica de finals de segle XIX i principis dels XX, sobretot a les colònies britàniques.

En aproximar-nos a la instal·lació de l'autoritat colonial hem de ser conscients, en primer lloc, de les limitacions del seu poder. Les limitacions eren a l'hora inevitables i autoimposades, ja que els governants europeus, a més de les dificultats pròpies de l'ocupació i el control d'extensos territoris i de societats autòctones ben estructurades i ocasionalment hostils, havien d'actuar en aplicació de la decisió política bàsica de la metròpoli: que les colònies no costessin diners. Això implicava no només una escassetat de mitjans personals i econòmics, sinó que afectava el tipus d'administració que s'establia, i les relacions amb les poblacions africanes. Conquestes lentes, governs indirectes, utilització d'estructures polítiques prèvies - un cop subordinades i modificades - i reticències davant dels canvis socials accelerats en van ser el resultat.

També és important tenir en compte que l'Estat colonial no era ni uniforme ni buscava un sol objectiu amb les seves actuacions. Per una banda, estava integrat per institucions diverses: governs metropolitans, ministeris diferents dins d'aquests governs, autoritats locals, i companyies concessionàries. Els interessos i, sobretot, les prioritats de cadascuna d'aquestes institucions eren sovint divergents. Per altra banda, el poder polític estava constantment provant de combinar els seus dos objectius essencials: el desenvolupament d'una economia moderna, de mercat, i la perpetuació del seu poder, a través d'una certa legitimació davant de les poblacions locals i del manteniment de l'estabilitat de les estructures socials i polítiques.

Al llarg del nostre estudi hem pogut veure com, quan es considerava que el primer objectiu posava en perill el segon, l'interès de l'Estat i la seva continuïtat passaven al davant dels interessos econòmics immediats. Els governs colonials i metropolitans eren conscients de la interrelació, i de vegades la coincidència, entre els interessos oficials i els dels sectors econòmics privats, però eren capaços de diferenciar-los i d'establir una jerarquia de prioritats, en què els objectius polítics a llarg termini acostumaven a ocupar el primer lloc. La visió de l'Estat com un simple instrument al servei de l'economia privada capitalista no es correspon amb la realitat de l'acció governamental sobre el terreny.

Almenys en el cas britànic aquesta duplicitat d'interessos es veia afavorida per les característiques dels actors europeus principals: oficials i colons. L'elit governant britànica, a Londres i a les colònies, barrejava un seguit de condicionants polítics, econòmics i ideològics que abonaven l'aplicació de mesures que podien acabar essent contradictòries. El liberalisme econòmic, l'individualisme, la creença en la superioritat cultural i racial, el zel evangelitzador, la defensa de la propietat privada i els lligams amb el sector financer i comercial convivien amb els ideals aristocràtics, la jerarquia social, el desig de legitimar un poder polític teòricament neutral, el paternalisme vers els pobles no-europeus, l'obsessió per evitar el desordre social, i el menyspreu de certes activitats econòmiques productives o considerades especulatives.

Fins i tot si l'Estat i el seu personal polític haguessin estat diferents, ho haurien tingut difícil per satisfer de forma coherent i continuada els interessos "capitalistes", ja que els grups econòmics privats eren heterogenis i contradictoris. Grangers que volien ajuts públics i preus agrícoles elevats, miners que exigien aliments barats, companyies comercials que volien impulsar els conreus dels pagesos africans, empreses metropolitanes que demanaven accés preferencial als mercats colonials, i consumidors locals que volien accedir lliurement a les importacions més barates exercien pressions enfrontades sobre les autoritats. Que un sector o altre fos l'afavorit depenia de les condicions de cada territori i, especialment, de la percepció que tenien els oficials de la coincidència de les demandes privades amb l'interès polític general.

Si ens centrem en la qüestió de la colonització de la terra per part de grangers europeus, no és estrany que les polítiques oficials britàniques fossin variables i poc decidides. En alguns territoris se'ls va oferir suport i se'ls va encoratjar a instal·lar-s'hi - fins i tot amb subsidis

poc raonables des del punt de vista econòmic estricte. Si se'ls considerava el sector econòmic essencial de la colònia, se'ls protegia i els africans del país patien expropiacions de terres i pressions perquè treballessin per a ells. Però això sempre havia de conviure amb els dubtes que Londres va mantenir sobre la viabilitat i rendibilitat de l'agricultura europea, amb les peticions dels oficials que volien protegir el que consideraven drets dels africans i/o que patien per una possible desestabilització social i, a la llarga, política, amb la influència dels *lobbies* humanitaristes, i amb les exigències de sectors econòmics - com els miners - que volien produccions barates, les fes qui les fes.

Les conseqüències de tot plegat van ser col·lectius de colons poc nombrosos, alguns d'eficients i competitius, d'altres dependents d'ajuts i proteccions. I, al seu costat, uns pagesos africans marginats en l'accés a la terra i el proveïment de serveis estatals, però que durant molts anys van ser capaços de competir amb els grangers i, fins i tot, de prosperar. Només en els territoris on els colons van acabar controlant el poder polític - Sud-àfrica i Rhodèsia - el suport a l'agricultura europea va acabar essent massiu. I encara va fer falta esperar als anys 30 i 40 perquè l'evolució econòmica i demogràfica perjudiqués els africans i assegurés l'èxit dels grangers blancs.

A l'hora d'actuar sobre les poblacions africanes, els oficials europeus van posar de manifest les complexitats dels seus interessos i ideologies. Mentre pressionaven o induïen els africans a modernitzar-se, produint per al mercat, contractant-se per feines assalariades, assistint a escoles o abandonant costums que es consideraven "bàrbars", també volien limitar-ne el contacte amb la "civilització": retallant i controlant l'èxode rural, afermant l'autoritat dels caps i els ancians, enaltint la "tradició" i menyspreant els joves europeïtzats. En alguns casos, accedien a protegir els drets dels africans davant de certes demandes o abusos de les companyies i els colons, com ara quan es negaven a participar en els reclutaments laborals, o quan defensaven la integritat de les Reserves.

Els oficials tenien aquesta actitud contradictòria perquè provaven d'assegurar l'estabilitat política i social, així com prevenir conflictes oberts amb la població autòctona, i garantir-se una certa legitimitat. Elements ideològics, com el gust per les societats suposadament tradicionals i jeràrquiques, o una certa mala opinió sobre els comerciants o especuladors europeus, també hi ajudaven. Això, però, no era exclusiu dels funcionaris, ja que molts colons privats compartien ideologia i cultura amb ells, i, sobretot, pensaven que el

manteniment de certes característiques de les economies i societats precoloniales afavoriria els seus interessos econòmics més que no pas una imposició general i ràpida de l'economia de mercat.

És important de ressaltar, de tota manera, que la relació entre europeus i africans no era unidireccional, i que els efectes de la imposició del govern colonial no van venir determinats només per les intencions i decisions dels governants. Els africans hi van tenir un paper essencial. Primer, aprofitant les febleses i les contradiccions de l'Estat. Segon, oposant-se, de forma activa i passiva, a moltes mesures. I, finalment, aprofitant-se de les oportunitats que la nova situació els oferia. Van evadir i boicotejar lleis, van triar com i on participar en el mercat laboral, van comercialitzar els seus productes i van usar els ingressos per acumular riquesa, i van participar en l'administració i l'economia colonials. La dicotomia col.laboradors/resistents tampoc ens serveix com a distinció absoluta, ja que la majoria feia les dues coses a la vegada.

En conseqüència, els efectes del govern colonial van ser múltiples, i variables geogràficament i cronològica. Hi va haver aliats dels europeus en la conquesta que van rebre beneficis i compensacions, i resistents que van ser esclafats. Pagesos expropiats i induïts a treballar per salaris misèrrims, i agricultors que van multiplicar els seus conreus i ramats. Treballadors que patien condicions laborals pèssimes, i altres - o els mateixos - que enviaven els diners a la seva Reserva i hi milloraven la seva posició socioeconòmica. Caps polítics i de família que eren recolzats pel govern i augmentaven la seva autoritat i els seus recursos, i d'altres que perdien tota legitimitat davant de les noves classes socials urbanes, educades a l'occidental i amb feines especialitzades. I aquests sectors occidentalitzats rebien educació, salaris i discursos ideològics europeus, alhora que discriminació i comparacions negatives amb els seus compatriotes tradicionals i "autèntics".

En definitiva, i fins ben bé els anys 1920, hem de parlar d'un Estat amb febleses importants, malgrat la seva aparença de poder omnímode i la seva capacitat per imposar-se violentament en moments de crisi. D'un Estat amb personal i institucions heterogènies i amb objectius diversos. I, sobretot, d'un Estat que no tenia un sol projecte sobre els territoris africans sinó dos: un d'econòmic - estendre i desenvolupar una economia de mercat capitalista - i un de polític - perpetuar-se, mantenint l'estabilitat política i social i aconseguint una certa legitimitat, evitant-se així crisis, conflictes i despeses.

Moltes vegades ambdós objectius es podien fer coincidir, com quan l'expansió de l'economia colonial servia per mantenir l'aparell administratiu, o quan els òrgans estatals s'utilitzaven per facilitar l'acumulació econòmica privada. Però sovint esdevenien contradictoris, especialment quan l'adopció de determinades mesures econòmiques podia posar en perill l'estabilitat sociopolítica o era incompatible amb alguns preceptes ideològics de l'elit governant. Aleshores - especialment quan la decisió depenia de les autoritats metropolitanes - l'administració acostumava a prioritzar els interessos polítics a llarg termini, fins i tot a costa de l'èxit o l'eficiència econòmica. Això no indica que l'Estat fos neutral o imparcial, però sí que era autònom, és a dir, que tenia uns objectius propis que era capaç d'imposar - o almenys d'intentar imposar - davant dels diferents grups de població que administrava, inclosos els sectors econòmics.

D'aquesta manera és més fàcil explicar les accions contradictòries dels governs colonials en els diversos territoris o en àmbits diferents dins d'un mateix país. I s'entén perquè sovint tenim la sensació que allò que l'Estat feia amb una mà, ho desfeia amb l'altra. La manca de coherència no provenia del desig de voler una cosa, sinó de voler-les totes alhora quan la realitat les feia incompatibles.

Seguint aquesta línia d'interpretació, i només com a proposta de recerca futura, podem intentar aportar algun element més a l'anàlisi de la fallida de l'Estat colonial unes dècades més tard, una qüestió que s'escapa de les intencions de la nostra tesi. Quan l'edifici colonial bastit durant gairebé un segle es va acabar esfondrant, ho va fer per múltiples raons: sempre va mantenir el seu caràcter autoritari, aliè i racista; als anys 30 i 40 els governs van intensificar la seva voluntat i capacitat per intervenir en l'economia i l'ordre social africà; els efectes acumulats de les discriminacions es van fer notar més intensament; els canvis socioeconòmics - volguts per l'administració o no - es van accelerar; la metròpoli va perdre alhora el control que volia exercir sobre els colons i sobre els africans. Però potser també va fer fallida perquè no va ser capaç - era impossible - de combinar amb èxit els seus interessos divergents i les seves polítiques contradictòries. Instaurar un poder polític europeu, estendre l'economia de mercat, accelerar la urbanització, predicar idees liberals i cristianes, i recolzar minories immigrants en detriment de les poblacions autòctones no permetia assolir, al mateix temps, l'estabilitat social, la preservació de l'ordre tradicional i la legitimitat política tan desitjada pels mandarins de la metròpoli i els "homes sobre el

terreny" a l'Àfrica. Els canvis socials i polítics dels anys 30 i 40 van fer més evidents les contradiccions i van començar a trencar un equilibri que, durant un breu període de temps, havia semblat possible de mantenir. Tal vegada, per la seva pròpia naturalesa i per les seves mateixes accions, el poder colonial - mai tan poderós com semblava - estava destinat a fracassar.

NOTES DE LA CINQUENA PART

Notes al capítol 29

- 1- CHANAIWA, David. *The Occupation of Southern Rhodesia. A Study of Economic Imperialism*. East African Publishing House. Nairobi. 1981. pp.64-65, 77-78, 86-87, 206-208.
- 2- JOHNSON, David. *World War II and the Scramble for Labour in Colonial Zimbabwe, 1939-1948*. University of Zimbabwe Publications. Harare. 2000. p.1.
- 3- MARKS, Shula. "Southern and Central Africa, 1886-1910" dins d'OLIVER, R. & SANDERSON, G.N. (eds). *The Cambridge History of Africa*. Vol.6. *From 1870 to 1905*. Cambridge University Press. Cambridge. 1985. pp.422-423 i 429-430.
- 4- JOLLIE, op.cit. p.37.
- 5- *The BSAC Report of the Eighteenth Ordinary General Meeting*. Londres. 27 de febrer de 1913. p.14; *The BSAC Report of the Twenty-Second Ordinary General Meeting*. Londres. 7 d'agost de 1918. p.9.
- 6- CHANAIWA, op.cit. pp.89-91 i 205-206.
- 7- Per a les intervencions Imperials en els afers administratius i la legislació rhodesianes vegeu PALLEY, op.cit. pp.156-172 i 192-195; i MASON, op.cit. pp.297-311.
- 8- Per exemple, podeu consultar DRINKWATER, op.cit. pp.28-29 i RUBERT, op.cit. p.119.
- 9- Sobre les divergències entre les polítiques econòmiques defensades pels diferents grups de colons vegeu MOSLEY, Paul. *The Settler Economies. Studies in the Economic History of Kenya and Southern Rhodesia, 1900-1963*. Cambridge University Press. Cambridge. 1983. pp.10-11 i 181-183.
- 10- HODDER-WILLIAMS, op.cit. pp.84-85.
- 11- VAN ONSELEN, Charles. "Worker Consciousness in Black Miners: Southern Rhodesia, 1900-1920". *Journal of African History*. 14. 2.1973. pp.237-255. Les dades són de la pàgina 239.
- 12- Sobre la política duanera i tarifària de Rhodèsia vegeu MLAMBO, A.S. & PANGETI, E.S. "Introduction" i PHIMISTER, I. "The Origins and Development of Manufacturing in Southern Rhodesia, 1894-1939", tots dos dins de MLAMBO, A.S, PANGETI, E.S. & PHIMISTER, I. *Zimbabwe: A History of Manufacturing, 1890-1995*. University of Zimbabwe Publications. Harare. 2000. pp.1-8 i 9-30 respectivament.
- 13- Per a l'intervencionisme estatal en l'agricultura els anys 30 i 40 vegeu, entre d'altres, DUNLOP, H. *The Development of European Agriculture in Rhodesia, 1945-1965*. Department of Economics. Occasional Paper. n°5. 1971. University of Rhodesia. pp.23-33 i MOSLEY, op.cit. p.180.
- 14- JOLLIE, op.cit. pp.46 i 155.
- 15- MACHINGAIDZE, op.cit. pp.34-35 i 561; RUBERT, op.cit. pp.116-117; PALMER, 1977a op.cit. p.243.
- 16- Per a les conclusions de Mosley sobre l'eficència de les explotacions europees vegeu MOSLEY, op.cit. pp.170-193 i 234-235.
- 17- Podeu veure l'argumentació complerta d'Arrighi al seu article clàssic del 1967, ja citat anteriorment, sobretot a les pàgines 201-222.
- 18- PHIMISTER, 1988. op.cit. p.64.

- 19- ILIFFE, op.cit. pp.9-11 i 111-112.
- 20- DRINKWATER, op.cit. pp.52-53.
- 21- DRINKWATER, op.cit. pp.45-46.
- 22- L'any 1904-05 els ingressos van ser 176.000 lliures i la despesa del NAD 53.800; el 1905-06, 189.377 i 43.896 respectivament; el 1909-10, 209.423 i 52.640; i en finalitzar l'administració de la BSAC, 320.000 i 120.150. Les dades provenen de MACHINGAIDZE, op.cit. p.43.
- 23- MOSLEY, op.cit. pp.71-73.
- 24- Vegeu, entre d'altres, DRINKWATER, op.cit. pp.45-50 i ZAMPONI, Mario. *Terra, produzione e lavoro. Storia agraria dell'Africa australe. Il caso dello Zimbabwe*. AIEP Editore. República de San Marino. 2001. pp.71-72.
- 25- HAILEY, op.cit. pp.886-887.
- 26- Aquest breu resum de les polítiques en referència a les dones africanes estan basades en SCHMIDT, op.cit. pp.98-100, 107-121 i 155-158; i BARNES, Theresa. "'We are afraid to command our children': responses to the urbanisation of African Women in Colonial Zimbabwe, 1930-1944", dins de RAFTOPOULOS & YOSHIKUNI, op.cit. pp.95-112.
- 27- Vegeu GRIER, op.cit. p.23.
- 28- SHUTT, Allison K. "The Settlers' Cattle Complex: The Etiquette of Culling Cattle in Colonial Zimbabwe, 1938". *Journal of African History*. 43. 2002. pp.263-286. La cita és de la pàgina 285.
- 29- JEATER, Diana. "Speaking like a Native: Vernacular Languages and the State in Southern Rhodesia, 1890-1935". *Journal of African History*. 42. 2001. pp.459-460.
- 30- KAARSHOLM, op.cit. pp.241-242.
- 31- SCHMIDT, op.cit. p.10.

Notes al capítol 30

- 1- Vegeu els seus llibres bàsics sobre el tema: HOBSON, J.A. *Estudio del imperialismo*. Alianza Editorial. Madrid. 1981. (1ª edició anglesa, del 1902) i LENIN, V.I. *El imperialismo, fase superior del capitalismo*. Ediciones Roca. Mèxic D.F. 1974. (1ª edició, 1916). La cita de Zeleza és a ZELEZA, Tiyaambe. "The Colonial Labour System in Kenya" dins d'OCHIENG, W.R. & MAXON, R.M. (eds). *An Economic History of Kenya*. East African Educational Publishers. Nairobi. 1992. pp.171-199 (p.172).
- 2- CAIN & HOPKINS, op.cit. pp.142-151.
- 3- Vegeu, per exemple, YOUNG, Crawford. *The African Colonial State in Comparative Perspective*. Yale University Press. New Haven i Londres. 1994. p.97, BETTS, R.F. "Métodos e instituciones de la dominación europea" dins de BOAHEN, A. ADU (dir). *Historia General de África*. Vol.7. *África bajo el dominio colonial (1880-1935)*. Tecnos-Unesco. Madrid. 1987. pp.339-358, i ROBERTS, Andrew. "The Imperial Mind" dins de ROBERTS, A.D. (ed). *The Cambridge History of Africa*. Vol.7. *From 1905 to 1940*. Cambridge University Press. Cambridge. 1986. pp.24-76.
- 4- HYAM, op.cit. pp.469-470.
- 5- BAKER, C.A. "The development of the administration to 1897" dins PACHAI, op.cit. pp.323-343.
- 6- WILLS, op.cit. pp.163-165.
- 7- CHURCHILL, op.cit. p.37.

- 8- GORDON, Robert. J. "Vagrancy, Law and "Shadow Knowledge". Internal Pacification, 1915-1939" dins de HAYES, Patricia; SILVESTER, Jeremy; WALLACE, Marion & HARTMANN, Wolfram (eds). *Namibia under South African Rule. Mobility and Containment, 1915-1946*. James Currey. Oxford. 1998. pp.59 i 68.
- 9- LONSDALE, John. "The conquest state, 1895-1904" dins d'OCHIENG W.R. (ed). *A Modern History of Kenya. 1895-1980*. Evan Brothers. Nairobi. 1989. pp.6-34, la cita és a la pàgina 9.
- 10- Per al cas portuguès, vegeu PÉLISSIER, op.cit. pp.313-314. Per a Espanya vegeu DÍAZ MATARRANZ, Juan José. *De la trata de negros al cultivo del cacao. Evolución del modelo colonial español en Guinea Ecuatorial de 1778 a 1914*. Ceiba Ediciones. Vic. 2005. i NERÍN, Gustau. "La participació dels catalans en la conquesta del Muni (1900-1926)". *L'Avenç*. n°301. Abril. 2005. pp.14-20.
- 11- BETTS, op.cit. pp.344-351.
- 12- VIGNE, Randolph. "The Moveable Frontier: The Namibia-Angola Boundary Demarcation, 1926-1928" dins de HAYES, SILVESTER, WALLACE & HARTMANN, op.cit. pp.289-304, cita a la pàgina 291.
- 13- TWADDLE, Michael. *Kakungulu and the Creation of Uganda, 1868-1928*. James Currey. Londres. 1993. Sobretot les pàgines 136-137, 144-148, 171-172, 177-190 i el capítol 8.
- 14- Per a l'actitud del Colonial Office davant de les resistències africanes vegeu HYAM, op.cit. pp.360-366 i 538-539.
- 15- BEINART & BUNDY, op.cit. pp.68-71 i 46-77.
- 16- Sobre el període alemany vegeu GEWALD, Jan-Bart. *Herero Heroes. A Socio-Political History of the Herero of Namibia, 1890-1923*. James Currey. Oxford. 1999. pp.14-91; i sobre el mandat sud-africà vegeu GORDON, op.cit. pp.71-76.
- 17- ZELEZA, Tiyambe. "The establishment of colonial rule, 1905-1920" dins d'OCHIENG, op.cit. pp.35-70. La cita és de la pàgina 38.
- 18- MACKENZIE, John.M. "Empire and the ecological apocalypse: the historiography of the imperial environment" dins de GRIFFITHS & ROBIN, op.cit. pp.215-228. La cita és de la pàgina 221.
- 19- Per a una anàlisi de la diversitat dins de l'aparell polític colonial vegeu YOUNG, op.cit. pp.23-25 i BERMAN, Bruce. *Control and Crisis in Colonial Kenya. The Dialectic of Domination*. James Currey. Londres. 1990. Introducció i capítol 3.
- 20- Per a les diferents visions en referència a la política i l'economia de Kenya vegeu BERMAN, 1990. op.cit. capítol 3, i SORRENSON, M.P.K. *Origins of European Settlement in Kenya*. Oxford University Press. Nairobi. 1968. pp.241-249.
- 21- Les idees bàsiques de Berman i Lonsdale estan extretes de BERMAN, 1990. op.cit. capítols 1 i 10, i de BERMAN, Bruce & LONSDALE, John. "Coping with the Contradictions: The Development of the Colonial State, 1895-1914", BERMAN, Bruce. "Structure and Process in the Bureaucratic States of Colonial Africa", i BERMAN, Bruce. "Up from Structuralism", tots dins de BERMAN, Bruce & LONSDALE, John (eds). *Unhappy Valley. Conflict in Kenya and Africa*. Vol.1. *State and Class*. James Currey. Londres. 1992. Sobretot les pàgines 79-82, 141-149 i 186-194.
- 22- Per a una argumentació semblant a la meua, vegeu YOUNG, op.cit. pp.126-128, 133-134 i 139.

- 23- Una excel·lent descripció del procés de formació de l'elit dirigent al Regne Unit, tot i algunes mancances que comentarem més endavant, es pot trobar a CAIN & HOPKINS, op.cit. pp.22-34, 59-60 i 78-82.
- 24- Per a la selecció dels funcionaris colonials i les seves característiques socials i ideològiques vegeu PORTER, Bernard. *The Lion's Share. A Short History of British Imperialism, 1850-1970*. Longman. Londres. 1978. (1ª edició, 1975). pp.198-200; BERMAN, 1990. op.cit. pp.97-115; i CAIN & HOPKINS, op.cit. pp.124-125.
- 25- CAIN & HOPKINS, op.cit.
- 26- Per a una visió crítica de les teories de Cain i Hopkins vegeu DAUNTON, M.J. "'Gentlemanly Capitalism' and British Industry, 1820-1914". *Past & Present*. n°122. Febrer. 1989. pp.119-158 i INGHAM, Geoffrey. "British Capitalism: empire, merchants and decline". *Social History*. Vol.20. n°3. Octubre. 1995. pp.339-354.
- 27- Per a l'actitud d'Elgin vegeu HYAM, op.cit. pp.390-401 i 437-438, i per al cas de la concessió forestal a Kenya vegeu MUNGEAM, Gordon.H. *British Rule in Kenya, 1895-1912. The Establishment of Administration in the East Africa Protectorate*. Clarendon Press. Oxford. 1966. pp.165-166.
- 28- WOLFF, Richard D. *Britain and Kenya, 1870-1930. The Economics of Colonialism*. Transafrica Publishers. Nairobi. 1974. pp.xv i 144-145.
- 29- PHIMISTER, 1988. op.cit. p.297.
- 30- SEREQUEBERHAN, Tsenay. "El colonialismo y el colonizado: violencia y contraviolencia" dins de CHUKWUDI EZE, Emmanuel (ed). *Pensamiento africano. Ética y política*. Edicions Bellaterra. Barcelona. 2001. pp.95-132. La cita és de la pàgina 123.
- 31- HYAM, op.cit. pp.408-409.
- 32- CHURCHILL, op.cit. p.149.
- 33- Per a Rhodèsia del Nord vegeu, PALMER, Robin "Land Alienation and Agricultural Conflict in Colonial Zambia" dins de ROTBERG, Robert I. (ed). *Imperialism, Colonialism and Hunger: East and Central Africa*. D.C.Heath & Co. Lexington. Massachussets. 1983. pp.89-112, i HYAM, op.cit. pp.408-409.
- 34- MILTON, Shaun. "The Traansvaal beef frontier: environment, markets and the ideology of development, 1902-1942" dins de GRIFFITHS & ROBIN, op.cit. pp.199-212. La cita és a la pàgina 209.
- 35- SILVESTER, Jeremy. "Beasts, Boundaries and Buildings. The Survival and Creation of Pastoral Economies in Southern Namibia, 1915-1935" dins de HAYES, SILVESTER, WALLACE & HARTMANN, op.cit. pp.95-116.
- 36- MOSLEY, op.cit. pp.16-27.
- 37- CHURCHILL, op.cit. p.28.
- 38- El paràgraf sobre el Natal està basat en SLATER, Henry. "The changing pattern of economic relationships in rural Natal, 1838-1914" dins de MARKS & ATMORE, op.cit. pp.148-170. La cita és a la pàgina 160.
- 39- Per a la política britànica a Kenya abans del 1914 podeu veure SORRENSON, op.cit. pp.31-38, 44-141, 183-184 i 204-207; MUNGEAM, op.cit. pp.138-141 i HYAM, op.cit. 411-418.
- 40- Sobre la política agrària sud-africana vegeu JEEVES, Alan H. & CRUSH, Jonathan. "Introduction", i DUNCAN, David. "Farm Labor and the South African State, 1924-1948" tots dos dins de JEEVES & CRUSH, op.cit. pp.1-28 i 29-45 respectivament.

- 41- Per a les discussions entre oficials, colons i missioners i les diferents estratègies dels líders herero vegeu GEWALD, op.cit. pp.142-145.
- 42- Per a la política imperial sobre el Natal i Zululand a principis de segle vegeu HYAM, op.cit. pp.239-262 i 277-287.
- 43- Sobre el cas de Lembus vegeu ANDERSON, David. "Managing the forest: the conservation history of Lembus, Kenya" dins d'ANDERSON & GROVE, op.cit. pp.249-268.
- 44- BERMAN, Bruce. "The Concept of "Articulation" and the Political Economy of Colonialism" dins de BERMAN & LONSDALE, op.cit. pp.129-139.
- 45- BERMAN, 1992. op.cit. pp.135-137.
- 46- HAVINDEN & MEREDITH, op.cit. pp.312-313; RIMMER, Douglas "The Economic Impact of Colonialism and Domestic Food Supplies in British Tropical Africa" dins de ROTBERG, 1983. op.cit. pp.141-165; ZAMPONI, op.cit. pp.54-55.
- 47- HAILEY, op.cit. pp.875 i 980.
- 48- KEEGAN, op.cit. pp.291-292.
- 49- Sobre Kenya vegeu BERMAN, 1992. op.cit. p.137, per a l'Àfrica Occidental HYAM, op.cit. pp.390-395.
- 50- Sobre les Reserves vegeu MOSLEY, op.cit. pp.15-16 i HYAM, op.cit. pp.371-372.
- 51- Per a les idees de Leutwein consulte BLEY, op.cit. pp.45-46.
- 52- Sobre el control de la migració urbana femenina vegeu WALLACE, Marion. "'A Person is Never Angry for Nothing": Women, VD and Windhoek" dins de HAYES, SILVESTER, WALLACE & HARTMANN, op.cit. pp.77-94.
- 53- Per als himba sota l'administració sud-africana vegeu BOLLIG, Michael. "Power and Trade in Precolonial and Early Colonial Northern Kaokoland, 1860s-1940s" dins de HAYES, SILVESTER, WALLACE & HARTMANN, op.cit. pp.175-193. Les cites són de la pàgina 192.
- 54- Per a un interessant estudi de les relacions entre grangers i arrendataris al Transvaal vegeu VAN ONSELEN, Charles. "Paternalism and Violence on the Maize Farms of the South-Western Transvaal, 1900-1950" dins de JEEVES & CRUSH, op.cit. pp.192-213.
- 55- Per a la política immigratòria alemanya a l'Àfrica del Sud-Oest vegeu AITKEN, Robbie. "The Enemy Within, Gradations of Whiteness in German South West Africa". Basler Afrika Bibliographien. Working Paper. n°4. 2005.
- 56- Per al cas de Nyasaland vegeu CHANOCK, Martin. "Agricultural Change and Continuity in Malawi" dins de PALMER & PARSONS, op.cit. pp.396-409.
- 57- Per al cas kenià consulte MOSLEY, op.cit. pp.41-43 i 71-73 i MAXON, Robert M. "The Establishment of the Colonial Economy" dins d'OCHIENG & MAXON, op.cit. pp.63-74, que donen dues visions diferenciades. Les dades de les exportacions de Kenya són al capítol de Maxon, p.65.
- 58- Sobre la Glen Grey Act vegeu BUNDY, Colin "Mr.Rhodes and the Poisoned Goods. Popular Opposition to the Glen Grey Council System, 1894-1906" dins de BEINART & BUNDY, op.cit. pp.138-165.
- 59- Per a les lleis forestals del Cap vegeu BROWN, op.cit. pp.438-439.
- 60- Per a la política sud-africana vers els herero vegeu GEWALD, op.cit. pp.231-261.
- 61- Sobre les opinions dels "experts" colonials sobre les tècniques agràries africanes podeu consultar BEINART, William "Introduction: The Politics of Colonial Conservation". Journal of Southern African Studies. Vol.15. n°2. Gener. 1989. pp.143-162.
- 62- MOSLEY, op.cit. pp.39-40 i 236.